

บทที่ 2

ความหมายของคำว่า “ลาว” และการรับเกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย¹ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงที่มาและความหมายของคำว่า “ลาว” การรับรู้และทัศนคติของสยามที่มีต่อคำว่า “ลาว” ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการและการจัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามและลาวกลุ่มต่างๆ

ที่มาและความหมายของคำว่า “ลาว”

จิตร ภูมิศักดิ์ (2544, หน้า 385) เสนอว่าในอดีตความเป็นไท – ลาวดูเหมือนจะไม่มี ความแตกต่างกันมากนัก เพราะทั้งไท – ลาวต่างมีลักษณะที่บ่งบอกถึงสถานภาพว่าเป็น “คน” เหมือนกัน โดยคำว่า “ไท” หรือ “ไต” น่าจะเป็นคำในภาษาไทยดั้งเดิม ไม่ใช่ภาษาจีนหรือภาษาอื่นใดซึ่งมีความหมายว่า “คน” “ผู้คน” “พลเมือง” หรือ “ชาวเมือง” โดยไม่มีขอบเขตว่าสังกัดกลุ่ม การเมืองใด คำว่า “ลาว” ปรากฏในจดหมายเหตุพงศาวดารจีนที่บันทึกเรื่องราวของชนชาติลาว ตั้งแต่ยุคขึ้นตะวันออกราวพ.ศ. 650 พร้อมกับเรื่องของชนชาติล้าน โดยเรียกว่า “หลาว” หรือ “อาย หลาว” ซึ่งถือว่าเป็นชนชาติตระกูลภาษาไตภาษาหนึ่ง ในยุคต่อมาจึงปรากฏชื่อนี้โดยจีนจดเป็น “หล่าว”

คำว่า “ลาว” นั้น สาธุคุณ ปริ้นซ์ตัน เฮส. ซู (Princeton S. Hsu) พบการใช้คำว่า “ลาว” ใน ภาษาจ้วงและภาษาพื้นเมืองกวางตุ้งและกวางสีแปลว่า “คน” และ “คน” ในความหมายดังกล่าว ไม่ได้แปลว่าคนเฉยๆ ในความหมายที่แยกจากสัตว์แต่มีความหมายถึง “อนารยชน” หรือ “ชนผู้ เป็นนาย” โดยตั้งข้อสังเกตถึงรายนามของกษัตริย์ของอาณาจักรเงินยางยุคแรกเริ่มตั้งแต่พ.ศ. 1181 ลงมา ชื่อเรียกของกษัตริย์จะมีคำนำหน้าว่า “ลาว” ทุกพระองค์เริ่มตั้งแต่ลาวจก ลาวเค้า แก้ว ลาวเลา ลาวตัน ฯลฯ (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) เรื่อยลงมาทั้งหมดราว 30 กว่าองค์ ต่อมาจึงนิยม ใช้คำว่า “ซุน” นำหน้าชื่อกษัตริย์

พงศาวดารของกลุ่มคนตระกูลไท – ลาวจะพบความหมายของคำว่า “ลาว” ในเชิงยกย่อง เช่นพงศาวดารล้านช้างเรื่องขุนบุลมราชาธิราช (บรมราชาธิราช) อธิบายว่า ยุคแรกที่ขุนลอ ไอรส ขุนบุลมยกลงมาตั้งมั่นที่ดินแดนล้านช้างได้มีการเรียกราชาหรือประมุขชมรมว่า “ซุน” และใน

---

¹ ผู้วิจัยใช้คำว่า “สังคมไทย” ซึ่งหมายรวมถึงสังคมไทยสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่ ประวัติศาสตร์กระแสหลักนับว่าเป็นรากฐานความเป็นมาของ “รัฐสยาม” หรือ “ประเทศไทย” ในยุคปัจจุบัน

หลาย ๆ ชุมชนที่มีหลายชุมชนนั้น รวมกันเข้าก็มีชุมชนใหญ่เป็นประมุขสูงสุดเรียกว่า “ขุนลาว” การเรียก กษัตริย์เช่นนี้ได้ดำเนินต่อมา 15 รัชกาลจึงเปลี่ยนมาเป็น “ท้าว” และ เรียกท้าวได้ 6 รัชกาลจึง เปลี่ยนเป็น “พญา” ในที่สุด ดังนั้นคำว่า “ลาว ขุน ท้าว พญา” เป็นคำแสดงฐานะอำนาจทางสังคม โดยเฉพาะทางการปกครอง ชื่อ “ขุนลาว” จึงมีความหมายถึงผู้ทรงอำนาจสูงสุดหรือผู้เป็นใหญ่

ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้นของ มานิต วัลลิโกดม ระบุว่าหัวหน้าชนพื้นเมืองสอง ฟากแม่น้ำโขงทางตอนเหนือของประเทศไทยและประเทศลาวทุกวันนี้ชื่อ “ลาวกะญู” เมื่อสิ้นลาวกะ ญูแล้วหัวหน้าที่สืบต่อมาชื่อว่า “ปู่เจ้าลาวจก” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (อุบล ลัมสุวรรณ, 2537, หน้า 18)

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงพญาลาวจกกราช (หรือปู่เจ้าลาวจกในตำนาน เชียงใหม่และตำนานพะเยา) มาจากเมืองเชียงราว เป็นต้นตระกูลของกษัตริย์ผู้ครองล้านนาที่สืบ ลูกหลานต่อๆ มามีชื่อนำหน้าว่าลาวเช่นกัน เช่น ลาวเกลาแก้วเมืองมา ลาวเส้า ลาวกาบ ฯลฯ จนถึงลาวเม็งที่มีบุตรชายชื่อมังรายผู้ปราบอาณาจักรหริภุญชัยและสร้างเมืองเชียงใหม่ (ขีดเส้นใต้ โดยผู้วิจัย) (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. ้วยอาจ, 2543, หน้า 46)

ขุนเจือง หรือ เจือง ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมล้านช้างในชื่อ “ท้าวฮุ่ง” หรือ “เจือง” ใน ตำนานเชียงใหม่เรียก “ลาวเจิง” ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียก “ขุนเจือง” กลุ่มไตลื้อสิบสองพัน นาเรียก “พญาเจิง” เรื่องราวของขุนเจืองหรือท้าวฮุ่งมีหลายตำนาน แต่ละตำนานมีสำนวนและ ความพิสดารที่ต่างกันไป นอกจากแพร่หลายในหมู่คนไท – ลาวแล้วยังแพร่หลายในหมู่ชนชาติข่า ด้วย กลุ่มชนดังกล่าวนี้ต่างก็อ้างว่า ขุนเจืองหรือท้าวฮุ่ง เป็นบรรพบุรุษของตน ดังนั้นผู้คนใน ล้านนาและล้านช้างจึงได้ชื่อว่าเป็นพวกลาวตามชื่อลาวเจืองที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลลาวของปู่ เจ้าลาวจก (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2507, หน้า 238)

ในภาษาลาวปัจจุบันคำว่า “ลาว” ใช้เป็นสรรพนามเรียกบุรุษที่สามด้วยความรักใคร่นับถือ มีความหมายคล้ายกับคำว่า “ท่าน” หรือ “แก” โดยคำว่าแก เป็นตัวแทนบุคคล เช่น “ข้อยไปหาญา พ่อมมาแล้ว ลาวว่าสีมามีอื่น” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) แปลว่า “ผมไปหาหลวงพ่อมมาแล้ว ท่านว่าจะ มาพຽ່ນนี้” คำว่าลาวในความหมายนี้ยังใช้กันอยู่ภาษาประจำวันของลาวและภาษาไทยอีสาน ส่วน ในภาษาผู้ไททางเมืองสกลนคร – นครพนม ลาวเป็นคำเรียกคนแปลกหน้าหรืออากันตุกะ เช่น มี แขนงมาก็เรียกว่า “ลาวมาแล้ว” เป็นต้น (จิตร ภูมิศักดิ์, 2544, หน้า 387)

ในงานของ สิลลา วีระวงส์ (2540, หน้า 15) นักประวัติศาสตร์ของสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาวได้สืบค้นความหมายของคำว่า “ลาว” ไว้ว่า

1. ศาสตราจารย์วิลเลียม คลิฟตัน ด็อดด์ กล่าวว่า “ลาว” แปลว่า “ใหญ่” หรือ “คนใหญ่” หมายความว่า ชาติลาวเป็นชาติใหญ่ มีคนมากและมีความเจริญ หรือเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมสูงในสมัยโบราณ

2. ท่านเจ้าคุณพระธรรมธีรราชฆาตุมณี (ธีร์ ปุณณโก) กล่าวไว้ในหนังสือพิมพ์รายเดือน โยนกว่า “ลาว” อาจเพี้ยนมาจากคำว่า “ดาว” ซึ่งหมายถึง “ฟ้า” หรือ “สูงสุด” เพราะพวกลาวมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่ราบสูงในประเทศจีน และถือตัวว่าเป็นพวกที่มีความเจริญสืบเชื้อสายมาจากแกน คำว่า “แกน, เทียน, ไท, ไท้” หมายถึงฟ้าเช่นกัน

ในขณะที่ ลีลา วีระวงส์เชื่อว่าคำว่า “ลาว” เพี้ยนมาจากคำว่า “หลั่ง, ลี, ลุง, ลวง” และคำว่า “ลวง” เพี้ยนมาเป็น “หลวง” ก็ได้ ดังนั้นลาวจึงมีความหมายความว่า “ใหญ่” หรือ “เจริญ”

จากเหตุผลดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่าคำว่า “ลาว” แต่เดิมคงมีความหมายว่า “คน” แต่เป็นความหมายถึงคนที่เจริญแล้ว เป็นความหมายที่ใช้ในเชิงยกย่อง ต่อมาได้พัฒนาไปตามสภาพของสังคมคือเมื่อชนชาตินี้กลายเป็นผู้พิชิตชาวข่าและได้เป็นนายปกครองชาวข่า ลาวจึงมีความหมายถึงผู้มีอำนาจ ผู้เป็นใหญ่ ในที่สุดกลายเป็นคำนำหน้านามกษัตริย์และผู้ที่ได้รับการเคารพ ต่อมาเมื่อมีคำอื่นมาใช้เรียกนำหน้าชื่อของกษัตริย์แทนคำว่าลาว เช่น ขุน ท้าว พญา ฯลฯ คำว่าลาวจึงค่อยๆ สูญเสียความหมายสูงสุดไปและกลายเป็นสรรพนามที่มีความหมายเท่ากับ “ท่าน”

การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยสุโขทัย ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยสุโขทัย

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่าทั้งไทย ลาวล้านนาและลาวล้านช้างมีที่มาจากแหล่งเดียวกัน (เดิม วิชาคหกิจ, 2530, หน้า 13) พงศาวดารต่างๆ ของลาวส่วนใหญ่รับอิทธิพลจากตำนานขุนบรมราชาธิราช (ขุนบรม) มีการโยงเอากษัตริย์ที่ครองเมืองแถบล้านช้างผูกเข้ากับตำนานการก่อเกิดโลกมนุษย์อันมีแกนหรือพระยาแกนเป็นผู้ก่อกำเนิดทุกสรรพสิ่ง โดยส่งขุนบรมราชาธิราชผู้เป็นเทวบุตรอยู่บนสวรรค์ลงมาจุติบนโลกมนุษย์และสร้างบ้านแปงเมืองโดยมีโอรสทั้ง 7 ไปสร้างเมืองสำคัญ 7 เมือง ได้แก่ ขุนลอสร้างเมืองเชียงทอง (หลวงพระบาง) ขุนจวินสร้างเมืองอยุธยา (เมืองชาวใต้ อยุธยา) ขุนไผ่สร้างล้านนา (เมืองยวน, โยนก) ขุนเจ็ดเจิง (ขุนเจ็อง) ไปสร้างเมืองเชียงขวาง (เมืองพวน) ฯลฯ เมืองทั้ง 7 นี้จึงมีสายสัมพันธ์ที่เป็นเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน มีขนบประเพณี วัฒนธรรมและภาษาเหมือนกัน ต่อมาได้มีการผสมกับชาติอื่นๆ ทั้งทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมจนเกิดการปรับเปลี่ยนให้มีลักษณะเฉพาะของตนเอง และมีพัฒนาการในการสร้างบ้านแปงเมืองต่างกันจนถือเอาความเป็นไทยเป็นลาวมาใช้จำแนกผู้คนในแต่ละอาณาจักร

คำว่า “ลาว” ในเอกสารของฝ่ายไทยไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อไหร่และอยู่ในการรับรู้ของสยามมาแต่เมื่อใด แต่มีข้อสันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำยมได้สร้างอาณาจักรสุโขทัยและกลุ่มที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้สร้างอาณาจักรอยุธยาขึ้น ทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้เรียกตนเองว่าเป็น “ไทย” ในขณะที่กลุ่มคนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง – น่านได้สร้างอาณาจักรล้านนาและผู้คนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงได้สร้างอาณาจักรล้านช้างกลุ่มชนทั้ง 2 กลุ่มหลังนี้เรียกตนเองว่า “ลาว” (อุบล ลี้มสุวรรณ, 2537, หน้า 2) สำนึกของผู้คนในสมัยนั้นคงไม่มีความรู้สึกแบ่งแยกกันในเรื่องเชื้อชาติแต่มีความรู้สึกว่าเป็นคนแคว้นใด และคงรับรู้ว่าการ – ไทยมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันอันเนื่องมาจากการนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกันจึงเข้ากันได้ จนอาจเกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมด้วยการแต่งงานปะปนกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2524, หน้า 8)

การปรากฏตัวขึ้นมาของชุมชนไทย – ลาวทำให้ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันเริ่มถูกกำหนดด้วยความจำเป็นทางผลประโยชน์แห่งรัฐ ทั้งไทยและลาวต่างพยายามสถาปนาอำนาจทางการเมืองภายในของตนให้เข้มแข็งมั่นคงและหลีกเลี่ยงการถูกรบงำทางการเมืองโดยรัฐข้างเคียงหรือรัฐอื่นๆ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามขยายอำนาจทางการเมืองของตนออกไปอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเข้าไปครอบงำรัฐข้างเคียงด้วยเป็นผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่มีต่อกันเริ่มพัฒนาไปทางสงครามหรือเป็นพันธมิตรกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ (ฉลอง สุนทรวาณิชย์, 2529, หน้า 143)

ทัศนคติของผู้ปกครองและผู้คนในสมัยสุโขทัยกับคำว่า “ลาว” จึงเป็นลักษณะการรับรู้ว่าเป็นผู้คนที่อยู่คนละอาณาจักรกัน คำว่า “ลาว” ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1 – 3 (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521, หน้า 17) ความว่า “พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป (น) น ขุนในเมืองศรีสัชชาลัย สุโขทัยทั้งมาลาวแลไทย เมืองใต้หล้าฟ้า ภู...ไทยชาวอูชาวของ มาออ (ก)...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

เชื้อ มณีรัตน์ (2541, หน้า 150) วิเคราะห์ชื่อของชนชาติที่ปรากฏในจารึกหลักนี้โดยตั้งข้อสังเกตว่าในสมัยนั้น (พ.ศ. 1835) คนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอูและลุ่มแม่น้ำของ (โขง) ซึ่งหมายถึงลาวล้านช้างยังไม่ถูกเรียกว่า “ลาว” คำว่า “ไทเมือง” ในจารึกน่าจะหมายถึงคนเมืองที่เป็นคนล้านนานั้นเองโดยเชื่อมโยงกับการที่คนล้านนาในปัจจุบันเรียกตนเองว่าคนเมือง และคำว่า “กาว” หมายถึงคนในล้านนาเช่นกัน โดยคำว่า “กาว” ที่ผู้เขียนพูดถึงใช้การสังเกตจากคำว่า “ดำ พงษ์กาว” ในจารึกหลักที่ 45 (เชื่อว่าทำขึ้นใน พ.ศ. 1935) หมายถึงบรรพบุรุษของกษัตริย์เมืองน่าน คำว่า “กาว” จึงเป็นชื่อเรียกชาวล้านนาอีกชื่อหนึ่ง แต่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าคำว่า “กาว” อาจเป็นการเรียกเฉพาะเมืองน่าน ไม่ได้รวมถึงล้านนาตะวันตก เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปางและเมืองลำพูน ในขณะที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงชื่อ “ชาวของ” ที่ปรากฏใน

จารึกหลักที่ 1 ว่าเป็นพวกล้านช้างเช่นกัน แต่ตีความว่าคำว่า “การ” หมายถึงพวกข่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545, หน้า 167) มีโซ่ชาวล้านนาหรือชาวน่าน

นอกจากนี้ยังมีจารึกวัดเชียงมั่น (จังหวัดเชียงใหม่) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพญามังรายแห่งล้านนา พญางำเมืองแห่งแคว้นพะเยาและพญาร่วงแห่งสุโขทัยได้กล่าวคำสาบานร่วมกันในฐานะมิตรสหาย (สำนักนายกรัฐมนตรียุค, 2508, หน้า 210) ซึ่งหมายถึงการที่อาณาจักรล้านนายอมรับว่ามีอาณาจักรอื่นๆ ที่เจริญในระดับใกล้เคียงร่วมกันและสร้างพันธมิตรเพื่อป้องกันการรุกรานกันเองหรือการรุกรานจากอาณาจักรอื่น ดังนั้นความสัมพันธ์ในช่วงเวลานี้จึงน่าจะเป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียมกันระหว่างสยาม (อาณาจักรสุโขทัย) กับอาณาจักรล้านนา โดยช่วงเวลานี้อาณาจักรล้านช้างมีกษัตริย์ผู้ครองนครคือพระยาสุวรรณหงส์ (พ.ศ. 1859 – 1896) ตรงกับสมัยพญาเลอไท (พ.ศ. 1861 – 1890) (นงลักษณ์ ลีเมธี, 2524, หน้า 13) และยังไม่ปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกันกับสยาม (อาณาจักรสุโขทัย) แต่อย่างใด

2. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยอยุธยา

เมื่ออาณาจักรอยุธยาได้สถาปนาอย่างมั่นคงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การรับรู้ถึงคำว่า “ลาว” มีมากขึ้นดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวงซึ่งได้มีการชำระขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2353) ในกฎหมายตราสามดวง ปรากฏคำว่า “ลาว” อยู่ 10 แห่ง และ 9 ใน 10 แห่งเป็นการกล่าวถึงลาวในการเรียกต่างๆ ไปไม่ได้ ระบุรายละเอียดว่าเป็นลาวล้านนาหรือลาวล้านช้าง มีเพียงแห่งเดียวเท่านั้นที่ระบุรายละเอียดเพิ่มขึ้นว่า “เมืองทุ่งยั้ง มีฐานะเป็นเมือง “ลาว” ปลายแดนต่อแดน” (โยเนโอะ อิชิติและคณะ, 2533, หน้า 2810) หมายความว่าส่วนที่อยู่ถัดขึ้นไปจากเมืองทุ่งยั้ง (ทุ่งยั้ง) ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี รวมถึงบริเวณล้านนาถูกเรียกว่า “ลาว” ในทัศนะของอยุธยา

ในสมัยอยุธยาการรับรู้ของสยามเริ่มใช้คำว่า “ลาว” อย่างแน่ชัดในการเรียกผู้คนทั้งล้านนาและล้านช้างและความรู้สึกต่อลาวทั้ง 2 กลุ่มมีความต่างกัน กลุ่มแรกคือลาวล้านนา ทัศนะที่อยุธยามองลาวล้านนามีทั้งการเป็นคู่ค้าและศัตรู โดยความรู้สึกถึงความเป็นศัตรูได้รับการบันทึกถึงมากกว่าเนื่องจากความขัดแย้งในการแย่งชิงอาณาจักรสุโขทัย กลุ่มที่สองคือลาวล้านช้างที่มีความรู้สึกว่าเป็นมิตร อย่างไรก็ตามในกรณีของลาวล้านช้างที่เคยถูกเรียกว่า “ชาวของ” ในสมัยสุโขทัย เราไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าถูกจัดกลุ่มว่าเป็น “ลาว” ในการเรียกชื่อของสยามมาแต่เมื่อไหร่ รู้เพียงว่าเป็นการเรียกที่หลังจากกลุ่มลาวล้านนา

2.1 กลุ่มลาวล้านนา

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านนามีหลายรูปแบบ ในด้านหนึ่งคือการค้าขายเนื่องจากอาณาจักรล้านนาเป็นแหล่งผลิตของป่า โดยเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางรับซื้อสินค้าจากบริเวณเหนือที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงขึ้นไปได้แก่ เขตสิบสองปันนา ยูนนาน พม่าตอนบนและอาณาจักรล้านช้าง เพื่อส่งต่อมายังเมืองท่าสำคัญในพม่าตอนล่างและอาณาจักรอยุธยา (อุษณีย์ ธงไชย, 2526, หน้า 84)

เส้นทางการค้าระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านนาคงใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคม ในบันทึกของ ลา ลูแบร์ อัครราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวว่าเมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ห่างจากชายแดนของอาณาจักรอยุธยาราว 60 – 70 ลี หรือคิดเป็นระยะเวลาเดินทางโดยต้องพายเรือทวนน้ำขึ้นไปราว 15 วัน (เดอลา ลูแบร์, 2510, หน้า 11) ในขณะที่อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นเมืองรับสินค้าของป่าจากเขตตอนบนซึ่งรวมถึงอาณาจักรล้านนาเพื่อส่งออกไปยังเมืองท่าต่างๆ แถบทะเลจีนใต้และมหาสมุทรอินเดีย ในขณะที่เดียวกันอาณาจักรอยุธยาก็จะรับซื้อสินค้าจากจีนและเมืองท่าอื่นๆ มาขายต่อให้กับเมืองต่างๆ อีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านนาในด้านที่เป็นที่จดจำมากกว่าคือการสงคราม เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรทั้งสองมีความเป็นอิสระในการปกครองตนเองอย่างเท่าเทียมกัน แนวคิดของผู้ปกครองต่างก็รับเอาคติ “จักรพรรดิราช” ซึ่งหมายถึงการเป็นพระราชชาติยิ่งใหญ่กว่าพระราชชาติทั้งปวง (สำนักนายกรัฐมนตรีกษัตริย์, 2508, หน้า 76) มีการแข่งขันกันสร้างพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ด้วยการขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนอื่นๆ การสงครามดังกล่าวเริ่มจากการที่อาณาจักรอยุธยาขยายอำนาจเข้าครอบครองอาณาจักรสุโขทัย ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งได้รับการแต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระรัตนปัญญาเถระ ในราวพ.ศ. 2060 – 2071 กล่าวถึงการขยายอำนาจของอาณาจักรอยุธยาไว้ว่า “...พระเจ้ารามธิบดี กษัตริย์อโยชชยะปุระ เสด็จมาจากแคว้นกำโพชทรงยึดเมืองชัยนาท...” (พระรัตนปัญญาเถระ, 2550, หน้า 113) กษัตริย์อยุธยาองค์ที่กล่าวถึงหมายถึงพระเจ้ารามธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) (พ.ศ. 1893 – 1912) ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ของอยุธยา การขยายอำนาจขึ้นมายังอาณาจักรสุโขทัยเป็นนโยบายหลักของกษัตริย์อยุธยาที่ปฏิบัติติดต่อกันมาจนกระทั่งผนวกอาณาจักรสุโขทัยได้ในที่สุด (อุษณีย์ ธงไชย, 2526, หน้า 114)

ในด้านของอาณาจักรล้านนาสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. 1929 – 1945) พระองค์ทรงยกทัพเข้าช่วยเหลืออาณาจักรสุโขทัยเมื่อได้รับการร้องขอให้ช่วยต่อสู้กับกองทัพอยุธยา (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2514, หน้า 43) จนมาถึงสมัยพระเจ้า

ติโลกราช (พ.ศ. 1985 – 2031) ทรงขยายอำนาจเข้าครอบครองอาณาจักรสุโขทัยอย่างจริงจังจึงเป็นเหตุให้เกิดสงครามครั้งสำคัญ ส่วนอาณาจักรอยุธยาซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031) ต้องการขยายอำนาจเข้าครอบครองอาณาจักรสุโขทัยด้วยเช่นกัน สงครามครั้งนี้ได้ถูกบันทึกไว้ในรูปของวรรณกรรม “ลิลิตยวนพ่าย” ที่แสดงถึงทัศนคติของชาวอยุธยาที่มีต่อล้านนาได้อย่างชัดเจน

ลิลิตยวนพ่าย เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยหลังเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในคราวทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา พ.ศ. 1990 (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), 2502, หน้า 18) วรรณกรรมดังกล่าวใช้คำเรียกกองทัพเชียงใหม่และพระเจ้าติโลกราชว่า “ลาว” ตลอดเรื่อง เช่น (ลิลิตยวนพ่าย, 2517, หน้า 18)

“...ແດລງປາງຈອມຣາຊູ້ ເສດີຈັດລ ນັ້ນນນາ
 ຈົງຈເອາກຸງລາວ ຈຸ່ງແລ້ວ
 ແດລງປາງປິ່ນລາວຈຸບ ຈັກປ່ວຍ ແລນາ
 ບ້າງຮອດເພາະຮູ້ແລ້ວ ສຸຣຸດນີ້...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

คำว่า “ลาว” ที่ปรากฏในลิลิตยวนพ่ายจึงหมายถึงผู้คนในอาณาจักรล้านนาอย่างแน่ชัด นอกจากนี้ยังมีปรากฏในวรรณกรรมอื่นๆ ของอยุธยาอีกเช่น โคลงนิราศหรือภู่ไชยซึ่งเขียนเป็นภาษาล้านนา สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นโดยพระยาแสนหลวงแห่งเมืองเชียงใหม่ คาดว่าได้มีการแปลวรรณกรรมดังกล่าวเป็นสำนวนภาษาอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231) โดยผู้แปลได้กล่าวถึงการแปลโคลงเรื่องนี้ว่า “...เปลี่ยนแปลงร่างหรือยาก โคลงลาว นี้แฮ...” (ประเสริฐ ฐ นคร, 2516, หน้า 18) การที่ผู้แปลเรียกสำนวนเดิมว่า “โคลงลาว” เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าในการรับรู้ของอยุธยาเรียกผู้คนในอาณาจักรล้านนาว่า “ลาว”

ในจดหมายเหตุอยุธยากล่าวถึงการสร้างพระวิหารวัดพระแท่นศิลาอาสน์ พ.ศ. 2297 ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2275 – 2301) ความว่า “...ແລ່ຊັ້ງສມເດັຈພຣະຣະຣາຍເປັນເຈົ້າມາຣບເມືອງເຢັງໃໝ່ໄດ້ພຣະພຸທສີຫິງດໍ ແລ້ວກວາດຕ້ອນເອາແມນລາວທັງນີ້ມາເປນຂ້າພຣະເຈົ້າກຸງຣຸ່ງຣີອຸຣຸຮາ...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, 2511, หน้า 75) เห็นได้ว่านอกจากเรียกคนล้านนาว่า “ลาว” แล้ว บางครั้งยังใช้คำว่า “แมนลาว” อีกด้วย

นอกจากคำว่า “ลาว” และ “แมนลาว” แล้วยังมีการใช้คำว่า “ยวน” ในความหมายถึงผู้คนในดินแดนล้านนาอีกด้วย เช่น ในวรรณกรรมเรื่องพระลอ ในบทพ่ายสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ความว่า (อ้างถึงใน วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, 2547, หน้า 74)

“...ศรีลัทธิฤทธิไชย ไกรกุงอดุงเดชฟุ้งฟ้า
 หล้ารรัว กลัวมหิมา รอา อานุกาพ ปราบทุกทิศ
 ฤทธิ รุกราน ผลาญพระนคร รอนลาวกา
 ดาวตัดหัว ตัวกลิ้งกลาดดาษดวน ฝ่ายข้างยวนแพ่พ่าย
 ฝ่ายข้างลาวประไลย ฝ่ายข้างไทยไชยเยศรีคืนยังประเทศพิศาล
 สำราญราชฎร์สัมฤทธิ...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

ความเข้าใจของคนในสมัยอยุธยา อย่างน้อยสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนาซึ่งเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งที่แยกต่างหาก และมีความรู้สึกว่าเป็นคู่แข่งที่มีอำนาจและความสามารถเท่าเทียมกัน เมื่อเกิดการสงครามแย่งชิงพื้นที่ซึ่งรวมถึงกำลังคนที่เป็นทรัพยากรและผลประโยชน์อันมหาศาล ผลของสงครามตามข้อความในลิลิตยวนพ่ายคือการได้ชัยชนะของอยุธยาทำให้ชาวอยุธยาเกิดความรู้สึกดูหมิ่นโดยเรียกผู้คนในอาณาจักรล้านนาว่าเป็นพวกลาว แมนลาวหรือยวนซึ่งเป็นคนละกลุ่มกับอยุธยา แต่ต่อมาเมื่อล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าระหว่าง พ.ศ. 2101 – 2317 อยุธยาจึงเปลี่ยนท่าทีใหม่โดยต้องการครอบครองอาณาจักรล้านนา เนื่องจากรับรู้ว่าเป็นแหล่งที่มาใช้เป็นฐานกำลังเพื่อสะสมเสบียงในการเข้าตีอยุธยา (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2530, หน้า 105)

2.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

เอกสารฝ่ายสยามพบว่าอยุธยาเรียกล้านช้างว่า “ลาว” เช่นกันแต่ความสัมพันธ์ระหว่าง 2 อาณาจักรเป็นไปในลักษณะที่ดี ในพระราชสาสน์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับล้านช้างในสมัยพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1893 – 1912) กับพระเจ้าฟ้ารุ่งม (พ.ศ. 1896 – 1916) ในคราวที่พระเจ้าฟ้ารุ่งมรวบรวมหัวเมืองที่อยู่ 2 ฝั่งแม่น้ำโขงให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวได้สำเร็จและขยายอำนาจมายังหัวเมืองอีสาน เช่น เมืองร้อยเอ็ดประตุ (จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองโพนพิ้งแดน (จังหวัดกาฬสินธุ์) เป็นต้น เพื่อให้ไม่ให้เกิดภัยพิบัติกับกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าฟ้ารุ่งมทรงมีพระราชสาสน์ขอขยายดินแดนเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง สมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงไม่ขัดข้องและมีพระราชสาสน์ตอบ ความว่า “...เฮาหากแมนพี่น้องกันมาแต่ขุนบุลมปางก่อนพัน เจ้าอยากได้บ้านเมืองให้เอาแต่เขตแดนภูสาม (ดง

พระยาไฟ) เมืองเท่า ถึงภูพระยาพ่อและแดน เมืองนครไทยเป็นเจ้าก่อน...” (อุค้ำ พมวงสา, 2510, หน้า 109) นอกจากนี้พงศาวดารล้านช้างยังบันทึกไว้ว่า ทำวอูนเรือนโอรสพระเจ้าฟ้าจุ่มมีชายาองค์หนึ่งชื่อแก้วยอดฟ้าซึ่งเป็นราชธิดาจากกรุงศรีอยุธยา แสดงถึงการเป็นพันธมิตรด้วยการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรอยุธยาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งต่อมาทำวอูนเรือนขึ้นครองราชย์กษัตริย์อาณาจักรล้านช้างใน พ.ศ. 1915 พระนามว่าพญาสามแสนไท (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, 2530, หน้า 19)

ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เขมรหมดอำนาจไปจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หัวเมืองแถบภาคอีสานน่าจะอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างโดยที่กรุงศรีอยุธยาไม่คิดที่จะขยายอาณาเขตให้เลยไปกว่าดวงพระยาไฟซึ่งมาจากอุปสรรคสำคัญด้านการคมนาคม

สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) (พ.ศ. 1967 – 1991) โปรดฯ ให้ยกทัพเข้าตีเมืองพิมายและเมืองพนมรุ้ง แต่เจ้าเมืองทั้งสองยอมสวามิภักดิ์โดยดี จากนั้นอำนาจของอยุธยาได้เข้าปกครองหัวเมืองแถบนี้ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031) อำนาจของอยุธยาได้แผ่เข้าไปในดินแดนอีสานมากยิ่งขึ้น โดยพระองค์ปฏิรูปการปกครองด้วยการยุบเมืองลูกหลวงหลายเมือง และใช้เมืองโคราชเป็นศูนย์กลางในการควบคุมหัวเมืองในภาคอีสานตอนใต้ ด้วยเหตุนี้ทำให้หัวเมืองในภาคอีสานตอนใต้มีรูปแบบการปกครองเหมือนอยุธยา ซึ่งต่างจากหัวเมืองอื่นๆ ทางตอนกลางและตอนบนของภาคอีสานซึ่งได้รับการสืบทอดวัฒนธรรมแบบล้านช้างมากกว่า (วิระพงษ์ ยศบุญเรือง, 2546, หน้า 19)

สมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 – 2111) ใน พ.ศ. 2107 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้าง (พ.ศ. 2091 – 2114) ได้ร่วมมือกับสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิทำสงครามกับพม่า (ตรงกับสมัยของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง) ที่ยกกองทัพมาตีอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง (ในช่วงเวลานี้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายราชธานีจากเมืองหลวงพระบางมาที่เมืองเวียงจันทน์) เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชล้านช้างจึงตกอยู่ใต้อำนาจของพม่า ผลจากความร่วมมือระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านช้างนอกจากปรากฏในพงศาวดารและตำนานแล้ว ยังปรากฏหลักฐานความร่วมมือกันในศิลาจารึกและศาสนสถานที่พระธาตุเจดีย์ศรีสองรัก (ภาพที่ 2.1) ซึ่งร่วมกันสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการทำสัญญาพระราชไมตรีและเป็นหลักแบ่งเขตแดนระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านช้างที่อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย (ประชุมจดหมายเหตุอยุธยา คำจารึกพระเจดีย์ศรีสองรัก, 2510, หน้า 2)

ภาพที่ 2.1 พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย
ที่มา (oknation.net, 2011)

สมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133 – 2148) ตรงกับสมัยพระเจ้าวรวงศา-
ธรรมิกราช (พ.ศ. 2141 – 2165) อาณาจักรล้านช้างเป็นอิสระจากพม่าและเริ่มมีไมตรีกับ
อาณาจักรอยุธยาอีกครั้ง จนกระทั่งสมัยอยุธยาตอนปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 –
2231) มีการขยายอำนาจเข้าไปยังหัวเมืองนครราชสีมาโดยพระองค์โปรดฯ ให้นายช่างฝรั่งย้าย
เมืองโคราชเก่า (อำเภอสูงเนิน) มาอยู่เมืองใหม่ (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2530, หน้า 5) แต่ไม่ปรากฏ
ว่าอาณาจักรล้านช้างมีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องนี้แต่อย่างใด

เอกสารของ ลา ลูแบร์ (Simon de La Loubère) อัครราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามา
ในอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อธิบายว่าเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองชายแดนที่อยู่ติดกับ
พรมแดนลาว (ลา ลูแบร์, 2510, หน้า 24) แสดงว่าอาณาเขตของลาวล้านช้างในสมัยนั้นอยู่ลึกเข้า
มาชนเขตแดนเมืองนครราชสีมาและเป็นที่แน่ชัดว่าชาวอยุธยาเรียกผู้คนในบริเวณนั้นว่าลาว
เช่นเดียวกับล้านนา บันทึกของ นิโกลาส์ แชรแวงส (Nicolas Gervaise) ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้า
มาในสมัยพระนารายณ์ฯ เช่นกันได้กล่าวถึงประชากรอยุธยาว่า 1 ใน 3 ของประชากรที่ไม่ใช่ชาว
สยามนั้นคือลูกหลานของเชลยชาวลาวและมอญพม่า (นิโกลาส์ แชรแวงส, 2506, หน้า 60) คำว่า
“ลาว” ในความเข้าใจของ นิโกลาส์ แชรแวงส คงเป็นการกล่าวแบบรวมๆ ซึ่งไม่สามารถระบุได้ว่า

เป็นลาวจำพวกใด แต่หากมองความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์ “ลาว” ในบันทึกของนิโกลาส์ แซรเวสน่าจะเป็นลาวล้านนา

สมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 – 2246) ตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (องค์เว้) (พ.ศ. 2241 – 2273)² มีการส่งพระราชสาสน์ถึงกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2238 เพื่อขอความช่วยเหลือจากอาณาจักรอยุธยาในการปราบกบฏ สมเด็จพระเพทราชาโปรดฯ ให้ยกกองทัพขึ้นไปไกลเกลี้ยกองทัพเมืองหลวงพระบางที่ยกมาตีเมืองเวียงจันทน์จนยินยอมยกทัพกลับไป (กรมศิลปากร, 2506, หน้า 3) ตั้งแต่นั้นมาอาณาจักรล้านช้างจึงแยกออกจากกันเป็น 3 อาณาจักรคือเมืองหลวงพระบางที่อยู่ทางตอนเหนือ มีเจ้ากิงกิสราชเป็นผู้ปกครอง เมืองเวียงจันทน์อยู่ตอนกลางมีพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ปกครองและเมืองจำปาศักดิ์อยู่ทางตอนใต้ มีพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเป็นผู้ปกครอง (นงลักษณ์ ลีเมศิรี, 2524, หน้า 15) การที่อาณาจักรอยุธยาเป็นคนกลางในการไกลเกลี้ยครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงฐานะที่สูงกว่าของอาณาจักรอยุธยาว่าเป็นที่ยอมรับทั้งจากเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์

น่าสังเกตว่าหลักฐานจากตำนานเมืองจำปาศักดิ์ที่กล่าวเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2256 สมัยพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ อาณาจักรของพระองค์มีอาณาเขตด้านทิศเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือติดกับเขตเมืองนคร (นครพนม) ทิศใต้ติดต่อกับกรุงกัมพูชา ทิศตะวันออกติดกับเขตเวียงคานามและทิศตะวันตกติดกับเขตแดนกรุงศรีอยุธยาบริเวณเมืองนครราชสีมา (สุรศักดิ์ ศรีลำอางค์, 2545, หน้า 333) หมายความว่าอาณาจักรของพระองค์กินพื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบันแทบทั้งหมด แสดงถึงความสัมพันธ์ของดินแดนแถบนี้ว่ามีต่ออาณาจักรล้านช้างจำปาศักดิ์มากกว่าอาณาจักรอยุธยา

สมัยสมเด็จพระสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) (พ.ศ. 2301 – 2310) อำนาจของอาณาจักรอยุธยาได้แผ่เข้าไปถึงเขตที่สยามเรียกว่า “เขมรป่าดง” โดยพระองค์โปรดฯ ให้ตั้งชุมชนแถบนี้ขึ้นเป็นเมือง ได้แก่ เมืองชูนันท์ เมืองสังขะ เมืองสุรินทร์และเมืองรัตนบุรี (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 พงศาวดารมณฑลอีสาน, 2506, หน้า 199) และตั้งให้ผู้นำชุมชนแถบนี้นั้นมีฐานะเป็นเจ้าเมืองขึ้นกับเมืองพิมายเพื่อเป็นการตอบแทนผู้นำชุมชนที่ช่วยจับช้างเผือกที่แตกหนีเข้ามาแถบนี้นี้ (นิวัฒน์ พ.ศรีสุวรรณนท์, 2539, หน้า 217 – 218)

² การอ้างพ.ศ.ในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (องค์เว้) ผู้วิจัยอ้างตามหนังสือ “ประวัติศาสตร์ลาว” ที่เขียนโดย ลีลา วีระวงส์, 2540, หน้า 136 แต่ในงานของ นงลักษณ์ ลีเมศิรี เรื่อง “ความสำคัญของการหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445” เทียบปี พ.ศ.ที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (องค์เว้) ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2243 – 2278 ตรงกับสมัยสมเด็จพระเพทราชา, หน้า 15.

เห็นได้ว่าในสมัยอยุธยา มีการแบ่งแยกความเป็นไทย – ลาวชัดเจนมากขึ้น และคำว่า “ลาว” ถูกใช้เรียกผู้คนที่อาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้างและผู้ที่อยู่ในภาคอีสาน ชื่อนำสังเกตประการหนึ่งในการที่อาณาจักรอยุธยาเข้าใจว่าคนล้านนาเป็น “ลาว” เช่นเดียวกันกับล้านช้างอาจเนื่องมาจากการที่อาณาจักรทั้ง 2 แห่งคืออาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันทั้งด้านการค้า การศาสนาและการปกครอง

หลักฐานความสัมพันธ์ด้านการค้าระหว่างอาณาจักรทั้ง 2 ได้แก่ กฎหมายโคศราษฏร์ ซึ่งกล่าวถึงพ่อค้าจากเมืองเวียงจันทน์นำสินค้าบางประเภทเกลือ ยาสูบและปลาร้าเข้ามาขายยังอาณาจักรล้านนา (อุษณีย์ ธงไชย, 2526, หน้า 91) นอกจากนี้เมืองเวียงจันทน์แล้วยังมีพ่อค้าจากเมืองหลวงพระบางนำกำยานและเครื่องมาขายที่อาณาจักรล้านนาโดยมีหลักฐานปรากฏจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้อาณาจักรทั้ง 2 ยังมีความสัมพันธ์ต่อกันทางด้านศาสนาอีกด้วยโดยสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2039 – 2069) กษัตริย์จากอาณาจักรล้านนาโปรดฯ ให้ส่งพระเทพมงคลพร้อมกับคัมภีร์พระไตรปิฎก จำนวน 60 คัมภีร์ไปยังอาณาจักรล้านช้าง (พระรัตนปัญญาเถระ, 2518, หน้า 162) โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของกษัตริย์ล้านนากับล้านช้างในสมัยพระไชยเชษฐาที่เคยปกครองอาณาจักรทั้ง 2 อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง อีกทั้งพระราชมารดาของพระองค์เป็นเจ้าของล้านนา ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่าง 2 อาณาจักรนี้คงทำให้อยุธยาเข้าใจว่าเป็นพวกเดียวกันโดยใช้คำว่าว่า “ลาว” เรียกผู้คนที่ทั้ง 2 อาณาจักร

3. การรับรู้เกี่ยวกับลาวสมัยธนบุรี

3.1 กลุ่มลาวล้านนา

อาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. 2094 – 2124) ระหว่าง พ.ศ. 2101 – 2317 ในขณะที่อยุธยาตกเป็นของพม่า พ.ศ. 2310 อูศนา นาศรีเคนตั้งข้อสังเกตว่าการปราบปรามชุมนุมต่างๆ ที่แตกจากการที่กรุงศรีอยุธยาเสียให้กับพม่าของพระเจ้ากรุงธนบุรีทำให้เราสามารถสันนิษฐานได้ถึงอำนาจของอาณาจักรอยุธยาที่เคยแผ่ไปถึงได้แก่เมืองพิษณุโลกทางเหนือ เมืองฝางทางด้านตะวันตก เมืองนครศรีธรรมราชทางด้านใต้และเมืองพิมายทางด้านตะวันออก เมื่อกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถตีชุมนุมทั้ง 4 ได้หมดและรวบรวมกำลังคนขับไล่พม่าออกไปได้ จากนั้นจึงสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์และย้ายเมืองศูนย์กลางจากอยุธยามาอยู่ที่ธนบุรี (อูศนา นาศรีเคน, 2548, หน้า 35) การปราบปรามชุมนุมต่างๆ ได้เป็นผลสำเร็จรวมทั้งการขับไล่พม่าออกไปจากอาณาเขตที่เคยเป็นของอยุธยาได้ทำให้ชุมนุมท้องถิ่นต่างๆ เข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและล้านนาเริ่มขึ้น พ.ศ. 2317 ด้วยการร่วมมือกันทำสงครามขับไล่พม่าออกไปจากอาณาจักรล้านนา หลังจากที่พม่าปกครองอาณาจักรล้านนาเป็นเวลานานกว่า 200 ปี ชาวล้านนาก่อการกบฏอย่างต่อเนื่องแต่ไม่สามารถขับไล่พม่าได้อย่างถาวร จนสมัยของพระยาจำบ้าน (บุญมา) และเจ้ากาวิละได้ร่วมมือกันขอกำลังสนับสนุนจากพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อช่วยขับไล่พม่า เมื่อเสร็จสงครามพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตอบแทนความดีความชอบโดยโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพชร ครองเมืองเชียงใหม่ และพระเจ้ากาวิละ ครองเมืองลำปาง

ในขณะนั้นอิทธิพลของพม่ายังไม่หมดไปจากอาณาจักรล้านนาเนื่องจากยังมีค่ายของพม่าตั้งอยู่ที่เมืองลำปางและเมืองเชียงแสน พระยาวิชิตปราการฯ และพระเจ้ากาวิละร่วมกันขับไล่อิทธิพลของพม่าให้หมดไปจากอาณาจักรล้านนาได้เป็นผลสำเร็จใน พ.ศ. 2347 (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544, หน้า 261) หลังจากนั้นอาณาจักรล้านนาจึงหันมาสมาชิกับกับธนบุรี โดยการรับรู้ของผู้นำสมัยธนบุรีคงเป็นลักษณะผู้ปกครองที่มีอำนาจเหนือกว่าล้านนาและยังคงเรียกล้านนาว่าเป็น “ลาว”

3.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

ในขณะที่อาณาจักรล้านช้างซึ่งแยกออกเป็น 3 อาณาจักรและต่างก็มีผู้ปกครองของตนเอง พระเจ้าศิริบุญสารผู้ครองนครเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2273 – 2324) ได้ทราบข่าวว่าสยามขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จและมีพระเจ้าแผ่นดินแล้วจึงทรงส่งพระราชสาสน์และราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับไมตรีและทรงแจ้งว่าทางจีนจะขอยกพลขึ้นบกทางธนบุรีเพื่อไปตีพม่าที่คอยรบกวนเมืองเสฉวนของจีนและขอฆ่า 300 ตัวโดยให้เจ้าเวียงจันทน์ช่วยออกไปก่อน ทั้งนี้สาสน์ของธนบุรีที่ส่งไปยังเมืองเวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2314 ยังทูลขอราชทูตของพระเจ้าศิริบุญสารไปเป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่พระเจ้าศิริบุญสารไม่ได้จัดการแต่ประการใด จนพ.ศ. 2316 พระเจ้าสุริยวงศ์แห่งเมืองหลวงพระบางได้ยกทัพลงมาตีเมืองเวียงจันทน์ เมืองเวียงจันทน์สู้ไม่ได้จึงขอกำลังพม่าจากเมืองเชียงเชียงใหม่ให้มาตีเมืองหลวงพระบาง เจ้าสุริยวงศ์จึงถอยทัพกลับและเข้าอ่อนน้อมต่อทัพพม่า ทัพพม่าจึงยกลงมาตีเมืองเวียงจันทน์ ฝ่ายเจ้าศิริบุญสารเห็นว่าทัพพม่าน่าจะมีกำลังมากกว่าสยามจึงยอมอ่อนน้อมต่อพม่า (สิลา วีรวงส์, 2540, หน้า 144)

ใน พ.ศ. 2317 พม่าให้เจ้าศิริบุญสารยกทัพเข้าตีสยามโดยลงไปทางเมืองนครราชสีมา โดยพม่าจะเข้าตีเมืองตากและเมืองระแหง การติดต่อระหว่างพม่าและเจ้าศิริบุญสารรู้ถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยการแจ้งข่าวของพระเจ้าสุริยวงศ์แห่งเมืองหลวงพระบาง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีพระราชสาสน์ต่อว่าแสดงความไม่พอใจที่เจ้าศิริบุญสารแห่งเมืองเวียงจันทน์เข้ากับพม่า เจ้าศิริบุญสาร

จึงมีพระราชสาสน์ตอบกลับธนบุรีจนถึงครั้งสุดท้าย พ.ศ. 2318 (สิลา วีรวงศ์, 2540, หน้า 146 – 147) ต่อมา พ.ศ. 2319 เมืองจำปาศักดิ์ ที่อยู่ทางตอนใต้ของล้านช้างเกิดข้อพิพาทกับธนบุรี เนื่องจากที่เจ้าเมืองนางรองขัดใจกับเจ้าเมืองนครราชสีมาแล้วหนีไปขึ้นกับเจ้าโอ เจ้าอิน อุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ยกกองทัพไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขงและเมืองอัตปือได้ โปรดให้จับเจ้าโอ เจ้าอินและอุปฮาดประหารชีวิต แล้วตั้งกองเกลี้ยกล่อมเขมรป่าดง เมืองตลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองชูนรินทร์มาสวามิภักดิ์ ในสมัยธนบุรีบริเวณอีสานตอนล่าง ปัจจุบันเข้าไปยังเมืองจำปาศักดิ์และเลยไปเมืองอัตปือที่อยู่ติดกันยังเป็นบริเวณที่ไทยเรียกว่า “เขมรป่าดง”³

ใน พ.ศ. 2321 พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพมาตีเมืองเวียงจันทน์เนื่องจากสาเหตุหลายประการได้แก่ เจ้าศิริบุญสารเมืองเวียงจันทน์ฝักใฝ่พม่า (อุบล ลิมสุวรรณ์, 2537, หน้า 40) ทำการลอบหลู่พระบรมเดชาอนุภาพ (ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, 2523, หน้า 107) และความต้องการขยายพระราชอาณาเขตของธนบุรี (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2530, หน้า 97) โดยพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ เป็นแม่ทัพยกไปปราบและจับเจ้านันทเสน ราชบุตร ราชวงศ์ ขุนนางน้อยใหญ่ รวมทั้งอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางลงมาไว้ที่ธนบุรี พร้อมทั้งกวาดครัวลาวเมืองเวียงจันทน์ลงไปไว้ที่เมืองสระบุรีจำนวนหลายหมื่นคน แม้ว่าพงศาวดารของทั้ง 2 ฝ่ายระบุสาเหตุของการไปตีเมืองเวียงจันทน์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ต่างกัน แต่การรับรู้ของสยามที่มีต่อลาวล้านช้างคือการมีฐานะทางการเมืองต่ำกว่าโดยยอมเป็นประเทศราชของสยาม

ในขณะที่พื้นที่อีสาน เมื่อพม่าโจมตีกรุงศรีอยุธยาแตกใน พ.ศ. 2310 ประกอบกับการที่ศูนย์กลางสำคัญของอาณาจักรล้านช้างได้แก่เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองจำปาศักดิ์ทำสงครามขัดแย้งกันเอง ส่งผลให้ราษฎรจากอาณาจักรล้านช้างอพยพเข้ามาในดินแดนแถบนี้มากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานการอพยพเข้ามาหลายระลอกโดยมีกลุ่มที่สำคัญได้แก่กลุ่มเจ้าหัววัดโพนสะเม็ก กลุ่มพระวอและพระตาและกลุ่มเจ้าผ้าขาวโสมพะमित (วีระพงศ์ ยศบุญเรือง, 2546, หน้า 20 – 23)

1. กลุ่มเจ้าหัววัดโพนสะเม็ก เนื่องจากเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กเกิดความขัดแย้งกับพระยาเมืองจัน ซึ่งเป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ได้แย่งชิงราชสมบัติและตั้งตัวเป็นกษัตริย์ในเมืองเวียงจันทน์ เจ้าราชครูจึงอพยพครัวกว่า 3,000 คน มุ่งหน้าลงทางใต้โดยตั้งมั่นที่เมืองจำปา-

³ คำว่าเขมรป่าดงนี้ จิตร ภูมิศักดิ์อธิบายว่าเป็นบริเวณตั้งแต่แม่น้ำมูล จังหวัดบุรีรัมย์เรื่อยไปจนแนวจำปาศักดิ์ สาละวันและอัตปือ

ศักดิ์ ภายหลังได้ส่งผู้คนให้ออกไปสร้างชุมชนตามตำบลต่างๆ เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่าน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ได้ขยายตัวจนกลายเป็นเมือง เช่นบ้านดอนโขง บ้านทง โขงเจียม เป็นต้น อย่างไรก็ตามภายหลังบางส่วนของเมืองเหล่านี้ได้ขยายตัวและเปลี่ยนมาขึ้นกับศูนย์อำนาจใหม่คือกรุงธนบุรี เช่น เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เป็นต้น นอกจากนี้เมื่อเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ขยายตัวมีประชากรมากขึ้น จึงมีการอพยพผู้คนไปตั้งเมืองใหม่ เช่น เมืองพุทไธสง เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองมหาสารคาม เป็นต้น

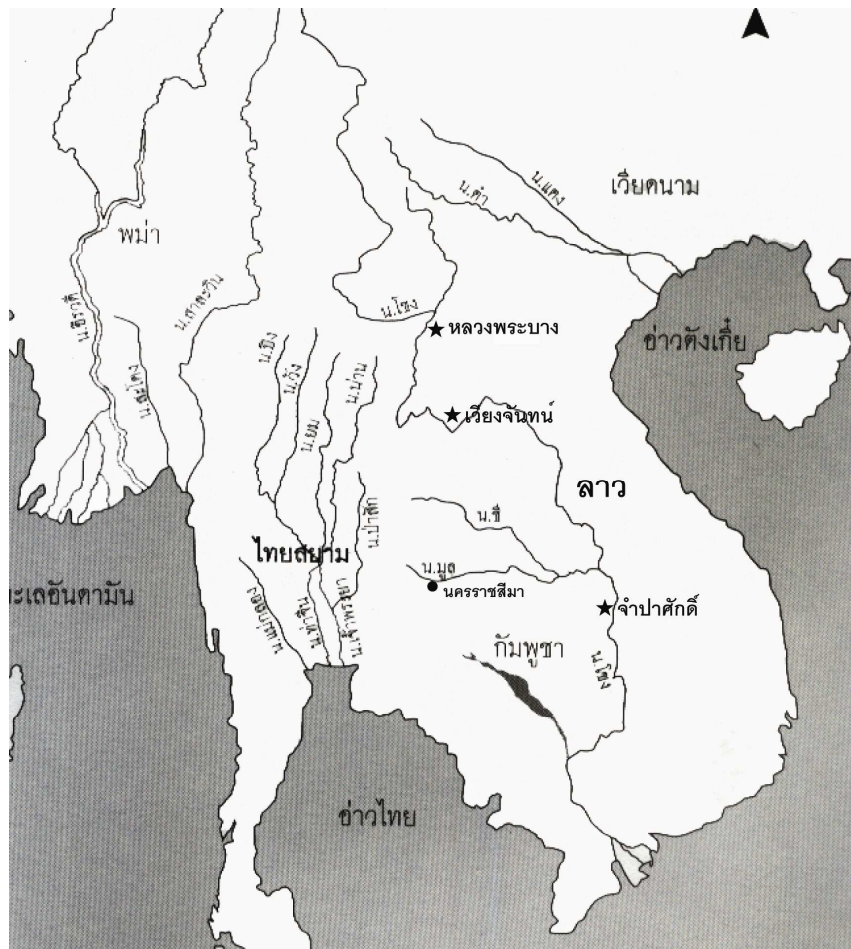
2. กลุ่มพระวอและพระตา เป็นการอพยพผู้คนมากที่สุดคือกว่า 50,000 คน แบ่งเป็น 6 ขบวน คือ ขบวนของหลวงราชโกษาญ้ย ทำวานาม พระตา พระวอ ทำวพรหมสูน ทำวคำผง มาสร้างบ้านเมืองบริเวณหนองบัวลุ่มภู ตั้งชื่อเมืองว่า “นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน” ในขณะเดียวกันพระตาก็มอบหมายให้หลวงราชโกษาญ้ยและทำวานามนำไพร่พลจำนวนหนึ่ง ออกหาภูมิภาคที่เหมาะสมแก่การตั้งเมืองเพื่อกระจายกลุ่มคนให้มีที่ทำมาหากินและเป็นบ้านพี่เมืองน้องในการทำศึกสงคราม กลุ่มของทำวานามได้อพยพลงทางใต้ นำไพร่พลลงตั้งหลักปักฐานและตั้งเป็นเมืองชื่อว่า “ภูเวียง” (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดขอนแก่น) ในขณะที่กลุ่มของหลวงราชโกษาญ้ยอพยพไปทางทิศตะวันออก พบชัยภูมิที่เหมาะสมแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำสงครามจึงขอตั้งบ้านเมืองขึ้นที่บ้านผ้าขาวพันนา

ในเวลาต่อมาเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานถูกทัพพม่าเข้าโจมตี พระตาตายในสนามรบ เมืองถูกทำลายในพ.ศ. 2311 จึงเกิดการอพยพอีกครั้งมาตั้งหลักแหล่งที่ดอนมดแดงและขอขึ้นกรุงธนบุรี ภายหลังกองทัพเมืองเวียงจันทน์เข้าตีกลุ่มของพระวอที่ดอนมดแดงและฆ่าพระวอ กลุ่มผู้นำที่หลบหนีขอความช่วยเหลือจากเมืองนครราชสีมาเป็นเหตุให้ทางกรุงธนบุรีใช้เป็นข้ออ้างส่งกองทัพเข้าโจมตีเวียงจันทน์ และมีใบบอกให้เมืองหลวงพระบางเข้าตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้าหลวงพระบางไม่พอใจเมืองเวียงจันทน์มาแต่เดิม จึงคุมทัพไปช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ ในสงครามครั้งนี้ทัพธนบุรีได้รับชัยชนะจึงกวาดต้อนผู้คนทั้งเชื้อพระวงศ์และสามัญชนทรัพย์สิน พร้อมด้วยพระแก้วมรกตและพระบางของลาวล้านช้างกลับมาที่กรุงธนบุรี นอกจากนี้กองทัพธนบุรีได้ทำลายเรือกสวนไร่และเสบียงอาหารของเมืองเวียงจันทน์ จากสงครามในครั้งนี้ทำให้อำนาจของกรุงธนบุรีขยายเข้าไปในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างชัดเจน ต่อมาเมืองหลวงพระบางขอเป็นประเทศราชกรุงธนบุรีเช่นเดียวกับเมืองจำปาศักดิ์ ทำยที่สุดดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของลำน้ำโขงตกอยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจเพียงแห่งเดียวคือกรุงธนบุรี

3. กลุ่มเจ้าผ้าขาวโถมพะมิต กลุ่มนี้อพยพในเวลาใกล้เคียงกับกลุ่มพระวอและพระตาเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านผ้าขาว บ้านพันนา พระธาตุเชิงชุม ต่อมาได้อพยพผู้คนราว 3,000

คนข้ามเทือกเขาภูพานมาตั้งเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าว เรียกว่าแก่งสำโรงดงสงเป็อย ต่อมาชุมชนขยายตัวใหญ่ขึ้นจนได้รับการยกขึ้นเป็นเมืองกาฬสินธุ์

การอพยพของทั้ง 3 กลุ่มนี้มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งกับเมืองเวียงจันทน์ นอกจากนี้บริเวณที่อพยพขยายเข้ามาจนถึงที่ราบสูงโคราชและเทือกเขาภูพานเพื่อหลีกเลี่ยงภัยจากสงคราม ดังปรากฏในแผนที่แสดงตำแหน่งเมืองสำคัญๆ ต่างของอาณาจักรล้านช้าง (ภาพที่ 2.2)

ภาพที่ 2.2 แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองสำคัญๆ ของอาณาจักรล้านช้าง
ที่มา ปรับปรุงจาก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, หน้า 33)

อย่างไรก็ตามชุมชนใหม่ที่ตั้งขึ้นก็ไม่สามารถดำรงตนเป็นเอกเทศได้ต้องสูญเสียอำนาจที่ใหญ่กว่าเสมอ จนกระทั่งดินแดนทั้งหมดตกอยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจเดียวคือธนบุรี นอกจากนี้ดินแดนทางตอนใต้ของภูมิภาคที่รับเอาแบบอย่างการปกครองของราชสำนักส่วนกลางไปใช้ หัวเมืองที่อพยพมาจากเวียงจันทน์และได้ขยายตัวไปตั้งเมืองใหม่ยังคงรักษาแบบอย่างการปกครอง

แบบราชสำนักเวียงจันทน์ คือระบบ “อาญาสี่” และมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีเป็นของตนเอง

สรุป เห็นได้ว่าสมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีการทำสงครามทั้งกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะอาณาจักรล้านนาที่เมืองเชียงแสนซึ่งยังคงเป็นฐานกำลังสำคัญของพม่าทางตอนเหนือ เมื่อธนบุรีรับชนะในพื้นที่ทั้ง 2 แห่งได้มีการกวาดต้อนผู้คนลงมาและมีการใช้คำว่า “ลาว” เรียกปะปนกันทั้งในเอกสารจดหมายเหตุของทางการ โดยใช้คำว่า “เมืองลาว” “พวกลาว” “ครัวลาว” โดยรวมโดยยังไม่แยกประเภทชัดเจนว่าเป็นลาวกลุ่มใด ยกเว้นส่วนที่เป็นอีสานตอนล่างข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองจำปาศักดิ์มีการเรียกชื่อเฉพาะว่าเขมรป่าดง

4. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2352)

คำว่า “ลาว” ยังคงเป็นคำที่ฝ่ายสยามใช้เรียกลาวทั้ง 2 กลุ่มอยู่ โดยระยะนี้เริ่มมีการแยกประเภทมากขึ้น โดยลาวล้านนาจะได้รับการเรียกว่า “ลาวพุงดำ” ในขณะที่ลาวล้านช้างจะถูกเรียกว่า “ลาวพุงขาว” อันเนื่องมาจากความนิยมของผู้ชายล้านนาในการสักขาด้วยหมึกดำเป็นลวดลายต่างๆ ตั้งแต่บนเอวคลุมหัวเข่าทั้ง 2 ข้าง (ภาพที่ 2.3)

ภาพที่ 2.3 ลายสักของลาวพุงดำ

ที่มา (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541, หน้า 45)

บางครั้งคำว่าลาวที่ระบุในเอกสารทางราชการจะแยกว่าเป็นลาวมาจากเมืองใด เช่น ลาว เชียงใหม่ ลาวพวน ลาวเวียงจันทน์ ฯลฯ การเรียกคนที่มาจากต่างพื้นที่กันโดยรวมนั้น ปะปนกันไป ว่าลาวทำให้กรณีของผู้ไทหรือไทดำ (อยู่เหนือล้านนาขึ้นไป) ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาพลอยถูกเรียกว่าลาวโง่งไปด้วย (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2547, หน้า 77)

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึง การที่สยามเข้าไปมีอำนาจในอาณาจักรลาวทั้ง 2 แห่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใ้ว่า “...ครั้งนั้น พระเกียรติยศก็แผ่ผ่านไปถึง 4 ทิศ คือมีเมืองประเทศราชลาวพุงดำ ลาวลื้อ ลาวพุงขาว ทั้งสิ้น...” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2526, หน้า 191) คำที่ใช้เรียกหัวเมืองทางภาคอีสานและลาวล้านช้างที่ยอมรับว่ามีภักดี ไม่ว่าจะเป็เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เมืองจำปาศักดิ์ เมืองอุบลราชธานี เมืองยโสธร ฯลฯ ว่า “ประเทศราชลาวพุงขาว” ในขณะที่เมือง เชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฯลฯ หมายถึง “ประเทศราชลาวพุงดำ”

น่าสังเกตว่า คำว่า “ลาวพุงขาว” น่าจะเป็นเพียงคำเรียกเพื่อให้แตกต่างกับ “ลาวพุงดำ” มากกว่าที่จะเป็นการบอกถึงความแตกต่างของการสั้กขาลายระหว่างชาวล้านนาที่สั้กขาลายตั้งแต่ เหวจนถึงหัวเข้ากับชาวลาวล้านช้างว่าจะสั้กขาลายเฉพาะที่ขา ตามบันทึกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในสยาม กล่าวตรงกันว่าชาวลาวพุงขาวไม่นิยมการสั้กร่างกาย ดังที่ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาที่ได้เดินทางเข้ามาสำรวจภูมิศาสตร์สยาม พ.ศ. 2424 บันทึกว่า “พวกที่เข้าพบเจ้าพบในเขตแม่น้ำโขงสั้กรูปแปลกๆ เพียงรูปหนึ่งหรือสองรูปที่ขาที่หน้าอก” (คาร์ล บ็อค, 2514, หน้า 250) นอกจากนี้สังฆราชปาลเลกัวซ์ ยังบันทึกไว้เช่นกันว่า “การสั้กขาและขาอ่อนมีทั่วไปในหมู่ลาวพุงดำ ส่วนในหมู่ลาวพุงขาวนั้นไม่นิยมการสั้ก” (มงเซญเยอร์ ปาลเลกัวซ์, 2506, หน้า 29)

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระอนุชา ครั้งดำรงพระยศเป็น เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ เมื่อเดินทางไปราชการทัพในหัวเมืองล้านนาและหัวเมือง ล้านช้างได้มีการสร้างสัมพันธทางเครือญาติกับทั้ง 2 อาณาจักร โดยเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้ส่งขอ น้องสาวของเจ้ากาวิละ (พระยาประชาภิจักรจักร, 2507, หน้า 444) ผู้นำชาวล้านนาในการขับไล่พม่า ส่วนเจ้าพระยาจักรีได้มีสัมพันธกับหญิงชาวเวียงจันทน์เช่นกัน (อุบล ลิ้มสุวรรณ, 2537, หน้า 45) สายสัมพันธ์ทางเครือญาติที่สร้างขึ้นเป็นธรรมเนียมของการนำตัวเจ้านายชั้นสูงมาเป็นตัวประกันที่กรุงเทพฯ เพื่อเป็นการผูกไมตรีกับทั้ง 2 อาณาจักรว่าเป็นประเทศราชและอยู่ใต้การปกครองของสยาม

4.1 กลุ่มลาวล้านนา

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ และลาวล้านนาในสมัยนี้ยังคงคล้ายกับสมัยธนบุรีคือมีนโยบายสนับสนุนให้เชียงใหม่เป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายเหนือเพื่อป้องกันการรุกรานของพม่า โดยทางกรุงเทพฯ สนับสนุนเชียงใหม่หลายรูปแบบเช่น ส่งกองทัพหลวงและอาวุธไปช่วยเหลือปราบพม่าที่เมืองเชียงแสน หรือการคืนครัวเมืองปู้และเมืองเชียงตุงที่เข้ามาอ่อนน้อมต่อเมืองเชียงใหม่ซึ่งพระยาภาววิละได้นำลงมาถวายที่กรุงเทพฯ ให้กลับไปเมืองเชียงใหม่เพื่อเป็นกำลังทำนุบำรุงบ้านเมือง (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2514, หน้า 107) รวมทั้งสนับสนุนการฟื้นฟูเมืองลำพูนให้เป็นกำลังช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ยามศึกสงคราม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้สถาปนาเจ้ากาวิละดำรงตำแหน่งเจ้านครเชียงใหม่ พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องราชอิสริยยศชั้นสูงอย่างเจ้าประเทศราชโดยขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ หัวเมืองล้านนาอื่นๆ ก็เช่นกันโดยกรุงเทพฯ ปล่อยให้หัวเมืองลาวล้านนาปกครองตนเองโดยใช้โครงสร้างการปกครองแบบเดียวกันหมดคือมีเจ้าผู้ครองเมือง พระยาอุปราช พระราชบุตร พระยาราชวงศ์ พระยาบุรีรัตน์ รวมกับตำแหน่งพระยาเมือง เรียก “เจ้าชั้น 5 ไบ” (ชวลีย์ ณ ถลาง, 2541, หน้า 10) แม้ว่ากรุงเทพฯ ให้อิสระในการปกครองตนเองกับหัวเมืองล้านนาแต่ยังคงเป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ไบใหม่ทุกครั้ง บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งจะต้องมาเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ เพื่อรับตราและเครื่องยศ (สรสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2544, หน้า 288) ซึ่งเป็นอุบายของกรุงเทพฯ ในการตรวจสอบความจงรักภักดีไปในตัว นอกจากนี้ยังต้องแสดงความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ เช่น เมื่อมีการนัลัดแผ่นดิน เจ้าเมืองและเจ้านายบุตรหลานต้องลงมาร่วมงานพระบรมศพและเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ รวมทั้งต้องมีพิธีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 ครั้งโดยประกอบพิธีที่วัดสำคัญโดยมีเจ้าชั้น 5 ไบและบุตรหลานร่วมด้วย

การปกครองส่วนท้องถิ่นของหัวเมืองล้านนาสมัยเป็นประเทศราชสยามแบ่งเป็น 2 ส่วน หนึ่งเมืองขึ้นที่ไม่ไกลจากเมืองแม่มีการจัดส่งเชื้อพระวงศ์หรือคนไปสร้างเมืองใหม่โดยมีโครงสร้างการปกครองคล้ายส่วนกลางคือมีตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ไบ แต่มียศได้แค่ชั้นพระยาและมีนโยบายเป็นไปตามเมืองแม่ สองเมืองชายแดนที่อยู่ตามชายอาณาเขต เช่น เมืองเชียงตุง เมืองสิบสองปันนา ฯลฯ ในสมัยเจ้ากาวิละ เมื่อไปตีเมืองใดก็กวาดต้อนคนมาในดินแดนของตนและปล่อยให้เมืองเหล่านั้นมีอิสระในการปกครองตนเอง

พันธะของล้านนาตามหน้าที่ของเมืองประเทศราชที่มีต่อกรุงเทพฯ นอกจากการป้องกันชายพระราชอาณาเขตและส่งกองทัพไปช่วยเหลือยามศึกสงครามแล้วยังได้แก่การส่งเครื่องราชบรรณาการ 3 ปีต่อครั้ง ซึ่งประกอบไปด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง 1 คู่และสิ่งของตามความเหมาะสม นอกจากนี้ยังต้องส่งส่วยประจำปีซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ขนสักที่หาได้ง่ายในหัวเมือง

ล้านนา ผ้าขาวและน้ำรัก (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2544, หน้า 300) น่าสังเกตว่าจำนวนส่วยรวมทั้งผลประโยชน์อื่นๆ ที่กรุงเทพฯ เรียกจากหัวเมืองลาวล้านนามีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มลาวล้านช้างซึ่งจะปรากฏความแตกต่างที่ชัดเจนขึ้นในสมัยต่อมา

4.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

ในกรณีของล้านช้าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดฯ ให้ตั้งเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์เป็นเมืองประเทศราชขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และโปรดฯ ตั้งหัวเมืองชั้นนอกซึ่งอยู่ระหว่างเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์ให้เป็นกำลังของเมืองนครราชสีมา โดยให้เจ้าพระยาพื้นเมืองเกลี้ยกล่อมผู้คนที่กระจัดกระจายจากการสงครามในสมัยธนบุรีซึ่งอยู่ในเขตเมืองจำปาศักดิ์และเมืองเวียงจันทน์มาอยู่เป็นหลักแหล่งแน่นอน เมื่อชุมชนใดมีคนมากพอจึงโปรดฯ ให้ตั้งเป็นเมืองโดยให้ปกครองตามแบบธรรมเนียมลาวล้านช้าง⁴ ดังหลักฐานความว่า

“...ครั้นในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1...เมืองลาวและเมืองเขมรป่าดงซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้น เมืองนครราชสีมาอยู่ระหว่างแดนประเทศราชเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกลี้ยกล่อมพวกท้าวพระยาในท้องที่ให้ไปตั้งภูมิลำเนาตามที่ซึ่งสมควรจะบำรุงให้เกิดประโยชน์ได้ ใครพาสมาศพรรคพวกไปอยู่เป็นหลักแหล่งจนเป็นประชุมชนขึ้น ณ ที่ใด ก็โปรดเกล้าฯ ตั้งที่นั้นขึ้นเป็นเมืองมีอาณาเขตเป็นการปกครอง ทรงตั้งผู้เป็นหัวหน้าให้เป็นพระยาหรือพระที่เจ้าเมือง และทรงตั้งญาติวงศ์ซึ่งได้ช่วยกันทำนุบำรุงท้องที่นั้นเป็นตำแหน่งอุปราชราชวงศ์ และราชบุตร ตามทำเนียมที่นิยมกันในหัวเมืองลาว...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2499, หน้า 696)

ด้วยเหตุนี้ หัวเมืองจำนวนมากในบริเวณภาคอีสานปัจจุบันจึงเกิดขึ้นด้วยวิธีการเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีทั้งเมืองที่เกิดขึ้นใหม่และเมืองที่แยกตัวออกจากเมืองจำปาศักดิ์ หัวเมืองชั้นนอกในภาคอีสานเหล่านี้ กรุงเทพฯ ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครราชสีมา แต่บางเมือง

⁴ ธรรมเนียมลาวที่ใช้ในการปกครองบริเวณเมืองต่าง ๆ ในแถบอีสานเป็นลักษณะเดียวกันกับเมืองเวียงจันทน์โดยคณะผู้ปกครองสูงสุดเรียกว่าอาชญาสี และมีตำแหน่งรองลงมาตามลำดับ ดูเพิ่มเติมจาก, อรรถาธิบาย สติกรบุตร. (2526). *มณฑลอีสานกับความสำคัญในประวัติศาสตร์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง เช่น เมืองอุบลราชธานี เมืองศรีสะเกษ เมืองกาฬสินธุ์ เป็นต้น นอกจากนี้สยามยังใช้วิธีการแบ่งแยกกำลังคนและสนับสนุนเจ้าเมืองใหม่ให้ขึ้นมาใช้อำนาจแทนกลุ่มเจ้าเมืองเก่าเพื่อเป็นการคานอำนาจซึ่งกันและกัน และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวง พระพระยา เจ้าพระยา ตามลำดับความสำคัญของแต่ละหัวเมือง (อุบล ลิมสุวรรณ, 2537, หน้า 90) อย่างไรก็ตามกรณีของลาวล้านช้างไม่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองให้มียศเป็น “พระเจ้า” เช่นลาวล้านนา

สาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญกับหัวเมืองลาวทั้งล้านช้างและล้านนามาจากการสงครามกับพม่าที่ยังคงติดพันอยู่ เนื่องจากพระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่ายังคงมีพระราชประสงค์ที่จะยึดครองกรุงเทพฯ ให้ได้เหมือนครั้งพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. 2094 – 2114) และพระเจ้ามังระ (พ.ศ. 2306 – 2319) สายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกษัตริย์จึงถูกสร้างขึ้นมาอย่างเด่นชัดโดยสมัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองเวียงจันทน์ พระองค์ได้หญิงชาวเวียงจันทน์ชื่อ “แฉ่น” มาเป็นข้ารับใช้ และทรงมอบความไว้วางใจให้ดูแลกิจการภายใน ต่อมาคุณแฉ่นได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระสนมเอก และมีอำนาจมากในราชสำนักสยาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี คุณแฉ่นคงมีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายของกรุงเทพฯ ที่เกี่ยวกับเมืองเวียงจันทน์อยู่ไม่น้อย (พรพช สิ้นสวัสดิ์, 2521, หน้า 34)

ในพ.ศ. 2324 เจ้าศิริบุญสารแห่งนครเวียงจันทน์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้านันทเสนโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าศิริบุญสารขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ (พ.ศ. 1153 – 1177 เลขที่ 2) และตั้งให้เจ้าอินทวงศ์ผู้น้องเป็นอุปราช ส่วนเจ้าอนุวงศ์และเจ้าพรหมวงศ์ยังคงอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อเป็นตัวประกัน การแต่งตั้งเจ้านันทเสนขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์อย่างเป็นทางการ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของกรุงเทพฯ ที่มีต่อหัวเมืองเวียงจันทน์อย่างเด่นชัด เจ้านันทเสนเมื่อขึ้นครองราชย์ได้พยายามทำความดีความชอบเพื่อขอพระราชทานครัวลาวเมืองเวียงจันทน์คืนโดยยอมรับใช้กรุงเทพฯ ในการควบคุมดูแลเจ้าลาวตามเมืองต่างๆ ไม่ให้กระด้างกระเดื่องต่อกรุงเทพฯ อีกทั้งช่วยยกกองทัพไปปราบเมืองแฉ่งและเมืองพวนโดยกวาดต้อนครัวเมืองพวนลงมากรุงเทพฯ และมีศุภอักษรทูลขอพระราชทานครัวลาวเวียงจันทน์ที่เมืองสระบุรีกลับคืนใน พ.ศ. 2325 แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงไม่โปรดพระราชทานให้

ในช่วงเวลานี้มีเหตุการณ์ที่แสดงถึงความไม่ปรองดองกันเองของกลุ่มลาวล้านช้าง โดยเฉพาะเจ้าเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์เนื่องจากมีการฟ้องร้องลงมายังกรุงเทพฯ ว่าต่างฝ่ายต่างเอาใจออกห่าง โดยเมืองเวียงจันทน์ถูกกล่าวหาว่าสมคบกับเจ้าเมือง

นครพนมไปเข้ากับญวน ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องเรียกตัวเจ้านันทเสน มาสอบสวนที่กรุงเทพฯ เอกสารฝ่ายสยามกล่าวว่าเจ้านันทเสนแพ้ความและได้รับการลงโทษให้ ประหารชีวิตแต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทูลขอภัยโทษไว้ ในขณะที่เอกสารฝ่ายลาวระบุว่า เจ้านันทเสนลงมาสู่ความที่กรุงเทพฯ ได้ 2 ปีก็สิ้นพระชนม์ จากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เจ้าอินทวงศ์ขึ้นไปครองเมืองเวียงจันทน์แทน โดยมีเจ้าอนุวงศ์เป็นเจ้าอุปราช

ภายหลังเจ้านันทเสนเริ่มเอาใจออกห่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงไม่ทรงไว้พระทัยต่อเมืองเวียงจันทน์และทรงขอเจ้านางทองสุก พระราชธิดาของเจ้าอินทวงศ์มา เป็นพระสนม (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, 2505, หน้า 273) ต่อมาเจ้าทองสุกได้ประสูติพระราชธิดาพระนามว่า “พระองค์เจ้าจันทบุรี” พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดปรานพระองค์เจ้าจันทบุรีมากและสถาปนาให้เป็น “สมเด็จพระเจ้า ลูกเธอเจ้าฟ้าคุณทูลทิพวดี” เนื่องจากพระองค์เจ้าจันทบุรีมีพระอัยกาเป็นเจ้าประเทศราชซึ่งมี สถานะเป็นกษัตริย์จึงสมควรมีอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าได้ทั้งที่พระราชมารดาไม่ได้เป็นพระมเหสี (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2526, หน้า 187)

เห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการวางนโยบายใน การเข้าไปจัดการกับหัวเมืองลาวล้านช้างมากกว่าลาวล้านนา และในความสัมพันธ์นี้สยามเป็น ฝ่ายเหนือกว่า เนื่องจากมีการแสดงอำนาจในการเกณฑ์แรงงานชาวลาวมาขุดคลองและก่อสร้าง พระนคร เกณฑ์ทัพลาวเมืองเวียงจันทน์มาช่วยราชการของกรุงเทพฯ รวมทั้งเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าผู้ ครองนครหัวเมืองลาวเวียงจันทน์อีกด้วย

5. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 – 2368)

5.1 กลุ่มลาวล้านนา

สำหรับกลุ่มหัวเมืองลาวล้านนา ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองลาว ล้านนาเป็นไปด้วยดี โดยสมัยพระยาธรรมลังกา (พ.ศ. 2358 – 2364) ที่ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ต่อ จากพระเจ้ากาวิละมีการพบช้างเผือกและได้นำไปถวายยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเป็นพระยาเชียงใหม่ช้างเผือก (สร้อยดี อ่อง สกุล, 2544, หน้า 275) ในสมัยนี้นับว่าความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองลาวล้านนาและกรุงเทพฯ เป็นไปด้วยดีเนื่องจากเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าหัวเมืองลาวล้านนายอมอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารด้วย การถวายช้างเผือกซึ่งเป็นสิ่งคู่ควรของกษัตริย์ตามคติจักรพรรดิราช

5.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

สำหรับกลุ่มหัวเมืองลาวล้านช้าง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับฝ่ายหัวเมืองลาวล้านช้างคงเป็นไปด้วยดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงอภิเษกกับเจ้าฟ้ากุนทลทิพยวดี ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของเจ้าอินทวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ และมีความสนิทสนมกับเจ้าอนุวงศ์เนื่องจากโปรดปรานการละครและดนตรีเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม พระองค์ยังคงกวาดชั้นหัวเมืองลาวล้านช้างโดยให้เจ้าเมืองนครราชสีมาดูแลอย่างใกล้ชิด เนื่องจากขณะนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวงศาธิบดีเจ้าอินทวงศ์ซึ่งสิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2346 (สิลา วีรวงส์, 2540, หน้า 170)

ในการแต่งตั้งให้เจ้าเมืองนครราชสีมาดูแลหัวเมืองลาวล้านช้างนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้พระยาพรหมภักดี (ทองอิน) เป็นยกบัตรเมืองนครราชสีมาคุมกำลังที่เมืองดอนโขง (พรรษา สินสวัสดิ์, 2521, หน้า 52) เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจกับเจ้าอนุวงศ์ ต่อมาพระยาพรหมภักดี เจ้าเมืองนครราชสีมาสนับสนุนอ้ายสมิมาซึ่งบวชเป็นพระอยู่ที่ภูเกียดใจัง และได้รวบรวมผู้คนเข้าปล้นและยึดเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าอนุวงศ์จึงตามจับตัวสมิมาและพระยาพรหมภักดีมาให้กรุงเทพฯ พิจารณาโทษ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเห็นว่าพระยาพรหมภักดีเคยมีความดีความชอบมาก่อนจึงอภัยโทษและให้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาต่อ (อุบล ลิมสุวรรณ, 2537, หน้า 57) ซึ่งเรื่องดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับเจ้าอนุวงศ์อย่างมาก จากนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้แต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โอรสของเจ้าอนุวงศ์) ไปครองเมืองจำปาศักดิ์แทนเจ้าเมืองคนเดิม ทำให้เจ้าอนุวงศ์มีอำนาจเหนือทั้งเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์

พระยาพรหมภักดี ซึ่งได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา มีหน้าที่ควบคุมหัวเมืองลาวบริเวณเขมรป่าดง เมื่อต้องการสร้างความดีความชอบได้เกณฑ์คนจากเมืองอุบลราชธานี เมืองจำปาศักดิ์ เมืองสังขะและเมืองสุรินทร์ยกไปตีข้าที่เขตแดนเมืองจำปาศักดิ์เพื่อกวาดต้อนลงมายังกรุงเทพฯ การกวาดต้อนข้าครั้งนี้สร้างความขัดแย้งให้กับพระยาไกร เจ้าเมืองชูนันท์จนถึงกับมีใบบอกลงมากรุงเทพฯ ว่าพระยาพรหมภักดีทำการกดขี่ข่มเหง แต่ทางกรุงเทพฯ มีความเห็นให้พ้นผิด (พรรษา สินสวัสดิ์, 2521, หน้า 84) จากเหตุการณ์ดังกล่าวสันนิษฐานได้ว่าหัวเมืองลาวทั้งเมืองจำปาศักดิ์และเมืองเวียงจันทน์น่าจะไม่พอใจในการกระทำของกรุงเทพฯ ที่เข้าข้างพระพรหมภักดีจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นสาเหตุของการเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลต่อมา

น่าสังเกตว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คำว่า “ลาวพุงขาว” ที่เคยใช้เรียกรวมทั้งอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์เริ่มมีการเรียกระบุชื่อเมืองแทนที่ ในพงศาวดารลาวโดย สิลา วีรวงส์ อ้างถึงข้อความในศุภอักษรของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในการเชิญชวนเจ้าอนุวงศ์ลงมาชมความงาม (เข้าใจว่าเป็นการจัดสวนขวา) ใน

พระบรมมหาราชวัง ความว่า “...ถ้าเทศกาลแต่งเก่งและเลี้ยงดูข้าพหุลละของครั้งใดก็มีพระราช
 หนุทัยคิดถึงเจ้าเวียงจันทน์ทุกครั้ง ด้วยมิได้ลงไปเห็น จึงได้โปรดให้ถ่ายแบบแผนที่ สระแก่งเก่าใหม่
 ขึ้นมาพระราชทานขึ้นมาให้เจ้าเวียงจันทน์เป็นสำเนา...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (มหาสิลา วีรวงศ์,
 ทองสีบ สุภะมาร์ค (แปล), 2528, หน้า 243) จากศุภอักษรนี้เห็นได้ว่ามีการใช้คำว่า “เจ้า
 เวียงจันทน์” แทนที่จะใช้ “เจ้าลาว” ซึ่งเป็นการระบุพื้นที่ที่แน่ชัด ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าในช่วงเวลา
 ดังกล่าวราชสำนักสยามเริ่มให้ความสำคัญกับการรับรู้ว่าลาวล้านช้างแต่เดิมนั้นแบ่งการปกครอง
 ออกเป็นกลุ่มย่อยๆ และจากการสงครามระหว่างสยามกับลาวที่ผ่านมาได้มีการกวาดต้อนชาวลาว
 เข้ามาในสยามหลายกลุ่ม และมีหัวเมืองประเทศราชลาวหลายเมือง จนเกิดการสับสนในการ
 จำแนก จึงเริ่มมีการเรียกชื่อเพื่อระบุกลุ่มให้ชัดเจน ซึ่งวิธีที่ง่ายที่สุดคือการจำแนกโดยใช้ชื่อเมือง
 มากำกับท้าย

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการอพยพกลุ่มลาวช้าง
 จากเมืองเวียงจันทน์เข้ามาในพื้นที่อีสานอีกระลอกหนึ่ง โดยมีผู้นำกลุ่มชื่อท้าวแล มาตั้งหลักแหล่ง
 ที่บ้านหนองน้ำขุ่น หนองอีจาน (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอสูงเนิน) ต่อมาได้มีผู้เข้ามาสมทบอีกจำนวน
 มาก เมื่อคนมากขึ้นเมืองก็ขยายออกไป เดิมท้าวแลขึ้นกับเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์และส่งส่วย
 ให้กับเมืองเวียงจันทน์จนได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนภักดีชุมพล ต่อมาได้อพยพผู้คนไปตั้งเมืองใหม่ที่
 บ้านหลวง เนื่องจากที่เดิมขาดน้ำและไม่ยอมส่งส่วยให้เวียงจันทน์ แต่มีใบบอกมาขอขึ้นกับ
 กรุงเทพฯ ผ่านทางเมืองนครราชสีมา กรุงเทพฯ จึงแต่งตั้งให้เป็นพระยาภักดีชุมชนและยกบ้าน
 หลวงขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ (วิระพงศ์ ยศบุญเรือง, 2546, หน้า 25) ในขณะที่กลุ่มคนลาวล้านช้างที่
 อพยพเข้ามาอยู่ในหัวเมืองอีสานตามพื้นที่ต่างๆ มาก่อนหน้านั้น กรุงเทพฯ ได้กวาดชันกำลังคนโดย
 ออกพระราชบัญญัติการสักเลกเพื่อให้ทราบถึงจำนวนพลเมืองในพ.ศ. 2353 (วิระพงศ์ ยศบุญเรือง
 , 2546, หน้า 1) แสดงถึงการเอาใจใส่ของกรุงเทพฯ ในผลประโยชน์กับคนกลุ่มนี้มากขึ้น

6. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.
 2368 – 2394)

6.1 กลุ่มลาวล้านนา

กรณีของลาวล้านนา ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองลาวล้านนาและกรุงเทพฯ
 ยังคงเป็นไปด้วยดี เนื่องจากกรุงเทพฯ ยังคงให้หัวเมืองลาวล้านนามีสติธิชาดในการการค้าขาย
 และการปกครองตนเอง อีกทั้งยังคงสนับสนุนการจัดตั้งเมืองซึ่งรกร้างไปหลายเมือง เช่น ในพ.ศ.
 2386 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้แบ่งคนจากเมืองเชียงใหม่ไปไว้ที่เมือง

เชียงราย และนำคนจากเมืองลำปางมาไว้ที่เมืองพะเยาและเมืองงาวเพื่อให้รักษาบ้านเมืองต่อไป (วิไล สุทธิศิริกุล, 2528, หน้า 32)

กรณีการจัดตั้งเมืองเชียงรายมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านคอยสืบข่าวจากพม่า (พห. ร.3 จ.ศ.1207 เลขที่ 236) เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ไว้ใจพม่า สาเหตุจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพม่ายังคงเกลี้ยกล่อมเมืองเชียงใหม่ให้กลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พห. ร.2 จ.ศ.1181 เลขที่ 12) อย่างไรก็ตามแม้ว่าพม่าจะเริ่มมีสงครามติดพันกับอังกฤษตั้งแต่พ.ศ. 2368 แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่วางพระทัยและกำชับให้พระยาเชียงใหม่สืบราชการของพม่าและให้รายงานลงมากรุงเทพฯ (พห. ร.3 จ.ศ.1200 เลขที่ 19)

ในสมัยนี้มีเหตุการณ์สำคัญคือกบฏเจ้าอนุวงศ์จากเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ. 2369 กรุงเทพฯ มีท้องตราเกณฑ์ทัพไปยังหัวเมืองลาวล้านนาซึ่งได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปางและเมืองลำพูน แต่ขณะนั้นเจ้าเมืองทั้ง 3 ลงมาเข้าเฝ้าชำระความร้องเรียนกันเองระหว่างเจ้านายที่กรุงเทพฯ เมื่อเดินทางกลับถึงเมืองตากได้ทราบข่าวเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏ จึงยกกองทัพลงมาตีเมืองนครราชสีมาและแต่งตั้งให้บุตรหลานนำกองทัพไปช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ (พระยาประจักษ์จักรจักร, 2516, หน้า 485) ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่าเมื่อเจ้านายล้านนาทราบข่าวจึงยกกองทัพไปบรรจบที่เมืองเวียงจันทน์พร้อมกับกองทัพหลวงและช่วยกันจับเจ้าอนุวงศ์ได้ (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2514, หน้า 136) แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กลับตั้งข้อสังเกตว่าทัพจากเมืองเชียงใหม่ไปถึงล่าช้าโดย "...ฝ่ายทัพพม่า 5 หัวเมือง และหัวเมืองหลวงพระบางนั้น ถ้าทัพหลวงไม่ได้เมืองเวียงจันทน์ ก็หาไม่ผู้ใดมาถึงเมืองเวียงจันทน์ไม่ แต่จะคอยเก็บครอบครัว ช้างม้า อยู่ริมเขตแดน คอยที่ไหวพริบเป็นสองเงื่อน..." (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2538, หน้า 62) บันทึกดังกล่าวจึงสะท้อนถึงความไม่ไว้วางใจต่อความจงรักภักดีของลาวล้านนา

ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้รับการแต่งขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ 2 – 3 แม้ว่าจะเป็นการเล่นภาพเหตุการณ์สงครามระหว่างอาณาจักรอยุธยาและเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา แต่สะท้อนให้เห็นภาพประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี (ขวัญเมือง จันทโรจณี, 2547, หน้า 78) วรรณกรรมฉบับดังกล่าวแสดงถึงทัศนคติของกรุงเทพฯ ที่มีต่อคนลาวไว้อย่างชัดเจน เช่น ตอนที่นางวันทองทะเลาะกับนางลาวทองและดำนางลาวทองว่า "ทุ่ดื้อลาวดอนค่อนเจรจา อีกินกึ่งก่าบจะตบมัน" (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2547, หน้า 88) ถ้อยคำดังกล่าวเป็นการแสดงทัศนคติของ

กรุงเทพฯ ที่มีต่อคนในหัวเมืองล้านนาว่าต่ำต้อยกว่าตน โดยดูถูกว่าเป็นพวกลาวนุ่งขึ้นหรือเป็นพวกกินกึ่งกำ กินกบซึ่งถือเป็นของกินชั้นต่ำ

จากความสัมพันธ์ดังกล่าวเห็นได้ว่าแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ไว้วางพระทัยต่อหัวเมืองลาวล้านนา แต่ยังคงสนับสนุนให้เมืองต่างๆ ในหัวเมืองล้านนามีความเข้มแข็งเนื่องจากยังคงต้องพึ่งพาเมืองเหล่านี้เป็นหน้าด่านในการหาข้าวและป้องกันศึกจากพม่า และจากบทบาทที่เหนือกว่าในฐานะผู้ปกครองของกรุงเทพฯ จึงทำให้เกิดความรู้สึกดูถูกคนล้านนาว่าเป็น “ลาว” ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ในวรรณกรรมขุนช้างขุนแผน

6.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

เนื่องจากการกระทำของเจ้าเมืองนครราชสีมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทำให้อำนาจของกรุงเทพฯ ที่มีต่อหัวเมืองลาวล้านช้างดูจะลดลง ในรัชกาลต่อมาคือสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางนโยบายการปกครองหัวเมืองลาวล้านช้างอย่างใกล้ชิดเนื่องจากเห็นว่านโยบายการควบคุมหัวเมืองลาวล้านช้างโดยเฉพาะเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์ในรัชกาลก่อนหน้าซึ่งใช้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ⁵ และนโยบายประนีประนอมไม่ประสบผลสำเร็จ (พรพชา สิ้นสวัสดิ์, 2521, หน้า 87)

ในพ.ศ. 2367 กรุงเทพฯ ได้จัดให้มืงงานพระราชทานเพลิงศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตามประเพณีของเจ้าเมืองประเทศราชต้องลงมาร่วมงานพระราชพิธี ในครั้งนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้ลงมาร่วมพระราชพิธีด้วย หลังจากเสร็จพระราชพิธีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้เจ้าอนุวงศ์นำไพร่พลจากเมืองเวียงจันทน์ไปตัดต้นตาลที่เมืองสุพรรณบุรีล่องไปไว้ที่เมืองปากน้ำเพื่อสร้างป้อมป้องกันข้าศึกที่จะเข้าตีกรุงเทพฯ ทางทะเล เมื่อสิ้นภารกิจเจ้าอนุวงศ์ได้ทูลขอสิ่งของหลายประการ ได้แก่การขอพระราชทานครัวลาวเวียงจันทน์เมืองสระบุรีกลับไปเมืองเวียงจันทน์ ขอพระราชทานละครจากราชสำนักกรุงเทพฯ ไปแสดงที่เมืองเวียงจันทน์ และขอพระราชทานเจ้าดวงคำซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์กลับเมืองเวียงจันทน์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดพระราชทานสิ่งใด เจ้าอนุวงศ์จึงเดินทางกลับเมืองเวียงจันทน์โดยมิได้ล่ำลาขุนนางและเชื้อพระวงศ์ของกรุงเทพฯ เหมือนที่ได้ทรงปฏิบัติมา (อานามสยามยุทธ เล่ม 1, 2514, หน้า 170)

⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมถึงสายสัมพันธ์ในราชสำนักกับกลุ่มลาวล้านช้างได้จาก ส. พลายน้อย. (2545, มกราคม). ลาวบางกอก. *ศิลปวัฒนธรรม*, 23(3), 98 – 103.

เจ้าอนุวงศ์เมื่อเสด็จกลับถึงเมืองเวียงจันทน์ทรงรับสั่งให้กรมการเมืองเร่งระดมไพร่พลและจัดเตรียมเสบียงอาหารและแสวงหาพันธมิตรรวบรวม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเมืองที่เคยมีความขัดแย้งกับกรุงเทพฯ หรือเมืองที่เป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ เช่นหัวเมืองล้านนา เจ้าอนุวงศ์ทรงมีศุภอักษรเกลี้ยกล่อมหัวเมืองล้านนาให้โจมตีกรุงเทพฯ พร้อมกับเมืองเวียงจันทน์และเวียดนาม ถ้าหัวเมืองใดไม่พร้อมขอให้วางตัวเป็นกลางอย่าได้สนับสนุนกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๖๓ จ.ศ. ๑๑๗๐ เลขที่ ๔)

นอกจากเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวล้านนาแล้ว เจ้าอนุวงศ์ยังได้เกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงและหัวเมืองลาวอีสาน รวมถึงเขมรป่าดงที่อยู่ในความดูแลของพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมา ได้แก่เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองตะลุงและเมืองสังขะ โดยเมืองใดไม่เข้าร่วมเจ้าอนุวงศ์ก็โปรดให้เจ้าราชบุตรเมืองจำปาศักดิ์ยกกองทัพเข้าปราบปราม (อุบล ลืมสุวรรณ, ๒๕๓๗, หน้า ๖๐) สงครามระหว่างกรุงเทพฯ และเจ้าอนุวงศ์ยืดเยื้อต่อมาอีกหลายปีทำที่สุดเจ้าอนุวงศ์เป็นฝ่ายแพ้ เมืองเวียงจันทน์ถูกเผาทำลายและมีการกวาดต้อนทรัพย์สินและผู้คนมายังกรุงเทพฯ^๖

ในงาน วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Walter F. Vella) เรื่องแผ่นดินพระนั่งเกล้า ให้เห็นว่าสงครามครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ทำลายเมืองเวียงจันทน์เพื่อป้องกันมิให้เกิดกบฏซ้ำแล้วซ้ำอีก และเพื่อเป็นเยี่ยงอย่างแก่หัวเมืองลาวอื่นๆ มิให้เอาใจออกห่าง (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, ๒๕๓๐, หน้า ๑๕๖) ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้กล่าวว่าพระองค์มีพระประสงค์ทำลายเมืองเวียงจันทน์ให้สิ้นซากเพื่อ “...ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พวกประเทศราชทั้งปวง...” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๓๘, หน้า ๑๒) Carl Augustus Friedrick Guslaff ที่เดินทางเข้ามาในสยามใน ค.ศ. ๑๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๗๑) บันทึกไว้ในงานเขียนเรื่อง “Journal of a Residence in Siam” ได้กล่าวถึงแม่ทัพสยาม (พระยาราชสุภาวดี) ว่า “เพ็ชรชนะลาวกลับมา” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (กรมศิลปากร, ๒๕๓๒, หน้า ๗๑ – ๗๒) คำว่า “ลาว” ที่กุสลาฟพูดถึงหมายถึงลาวเวียงจันทน์นั่นเอง นอกจากนี้เขายังเรียกชาวลาวว่า Chans ซึ่งชื่อเรียก Chans หรือฉานเป็นชื่อที่พม่าใช้เรียกคนล้านนาสมัยที่พม่าเข้าปกครอง เป็นไปได้ว่าคำว่า

^๖ รายละเอียดของการสงครามครั้งนี้ตามอ่านได้ในงานของ พรชชา สิ้นสวัสดิ์. (๒๕๒๑). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๗๐*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. และ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (๒๕๔๔). การต่อต้านอำนาจรัฐในลาวช่วงเป็นประเทศราชของไทย. ใน *สายธารแห่งความคิด*. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์. หน้า ๗๓ – ๑๐๘. และดูรายละเอียดของทัศนคติฝ่ายลาวที่มีต่อเหตุการณ์ครั้งนี้ได้จากเรื่องเดียวกัน

“ลาว” ของ กุสลาฟอาจหมายถึงเฉพาะผู้คนที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเช่นเมืองเวียงจันทน์ เมืองจำปาศักดิ์ โดยผู้คนที่อยู่ในหัวเมืองล้านนาถูกเรียกว่า “ฉาน” ตามการเรียกของพม่า

อย่างไรก็ตาม ในบันทึกของแมคลอยด์ (W.C. Mcleod) ซึ่งได้เดินทางเข้ามาในหัวเมืองล้านนาในพ.ศ. 2379 จำแนกผู้คนระหว่างล้านนาตะวันตกซึ่งประกอบไปด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองลำปางโดยเรียกคนเหล่านี้ว่า “ฉาน” (Shan) และเรียกคนที่อยู่ในเมืองน่าน เมืองแพร่และเมืองหลวงพระบางว่า “ลาว” (โพลเกอร์ กราบราวส์กี, 2542, หน้า 14) จากคำเรียกที่ปรากฏ เห็นได้ว่าคำว่า “ลาว” ถูกใช้เรียกปนกันระหว่างผู้คนส่วนหนึ่งของล้านนาและล้านช้าง แม้ว่าคนล้านนาจะถูกเรียกว่าทั้ง “ลาว” และ “ฉาน” แต่คำว่า “ฉาน” นี้ไม่มีปรากฏในเอกสารของฝ่ายกรุงเทพฯ ในการเรียกคนล้านนาแต่อย่างใด

หลังเหตุการณ์สงครามกับเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ยุบประเทศราชเวียงจันทน์ให้เป็นเพียงหัวเมืองชั้นนอก (อุราลักษณ์ สติรบุตร, 2526, หน้า 75) ส่วนราษฎรเวียงจันทน์ถูกกวาดต้อนเข้ามาฝั่งขวาของแม่น้ำโขงกระจายอยู่ตามเมืองต่างๆ อุทัยทิศ บุญชู ตั้งข้อสังเกตว่าการแบ่งกลุ่มและการควบคุมหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้นี้ แม้ว่าจะยังไม่ได้จัดการปกครองโดยตรง แต่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของกรุงเทพฯ ที่สามารถครอบคลุมหัวเมืองอีสานได้ทั้งหมด (อุทัยทิศ บุญชู, 2536, หน้า 33)

นอกจากนี้ กรุงเทพฯ เริ่มตระหนักถึงอำนาจของญวนที่พยายามขยายเข้ามายังหัวเมืองลาวล้านช้างมากขึ้น เนื่องจากเอกสารทางฝ่ายญวนกล่าวถึงเจ้าอนุวงศ์ว่านิยมยกย่องญวนมากจนส่งเครื่องบรรณาการให้ญวนเมื่อได้ครองเมืองเวียงจันทน์ (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, 2530, หน้า 163) การขยายอำนาจของญวนเข้ามาในบริเวณหัวเมืองลาวล้านช้างนำมาซึ่งสงครามครั้งใหญ่อีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่สงครามอานามสยามยุทธระหว่าง พ.ศ. 2387 – 2391 แต่จากการที่กรุงเทพฯ ได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์จนราบคาบทำให้เกิดช่องว่างทางอำนาจขึ้น กรุงเทพฯ จึงพยายามแก้ปัญหาด้วยการตั้งเมืองใหม่ 13 เมือง ได้แก่ เมืองคำพองน้อย เมืองพลาน เมืองพอง เมืองพานพร้าว เมืองพิน เมืองคำทองใหญ่ เมืองสาละวัน เมืองสีทันดร เมืองคำทองน้อย เมืองชัยบุรี เมืองท่าอุเทน เมืองบริคัณฑนิคมและเมืองโพธิพิสัย เพื่อให้คอยสืบข่าวราชการต่างๆ

การเอาใจใส่ของกรุงเทพฯ โดยการตั้งเมืองใหม่และยังคงให้อิสระในการจัดการปกครองตนเองตามธรรมเนียมลาวนี้เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่เป็นคนลาวล้านช้างที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่การปล่อยให้พื้นที่ส่วนนี้ปกครองกันเองตามแบบเมืองเวียงจันทน์ทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีความใกล้ชิดกับเมืองเวียงจันทน์มากกว่ากรุงเทพฯ และกลายเป็นดินแดนที่อยู่

ภายใต้วัฒนธรรมลาว (C. F. Keyes, 1967, p.7) จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ตั้งเมืองใหม่อย่างต่อเนื่อง ในอีกทางหนึ่งเป็นการยับยั้งอำนาจของญวนที่พยายาม ขยายอำนาจเข้ามายังแถบนี้เช่นกัน แต่จากการที่สยามไม่มีเมืองเวียงจันทน์คอยควบคุมหัวเมือง ทางด้านฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทำให้เกิดปัญหาเมื่อฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้ามาเพราะไม่มีผู้ใด สามารถรักษาเขตแดนตรงเพื่อรักษาอันนัมได้ (David K. Wyatt, 1963, 13 – 32)

เห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์ระหว่างหัว เมืองลาวล้านนานั้นยังคงเป็นการพึ่งพาอาศัยกันโดยกรุงเทพฯ ได้ประโยชน์จากการที่หัวเมืองลาว ล้านนาช่วยเหลือในการสืบข่าวของพม่า ทิศนะของกรุงเทพฯ จึงเป็นการมองหัวเมืองลาวล้านนา ว่าเป็นเมืองประเทศราชที่ยอมอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ ในขณะที่หัวเมืองลาวล้านช้าง เจ้าอนุวงศ์ได้ กระทำการการทำลายจนถึงขั้นเผาและทำลายเมืองเวียงจันทน์จนสิ้นซาก ดังนั้นกรุงเทพฯ จึงเกิด ความรู้สึกชิงชังดูถูกและเหยียดความเป็นลาวมากขึ้น โดยสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่มีมาก่อน หน้าถึง 2 รัชกาลกลับเสื่อมลงโดยจะปรากฏชัดเด่นขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

7. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 – 2411)

7.1 กลุ่มลาวล้านนา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่าทีของสยามที่มีต่อประเทศราช เริ่มเปลี่ยนไป กรณีของลาวล้านนา จากที่เคยให้อิสระในการปกครองตนเองในฐานะประเทศราช กลับเริ่มเข้าไปข้องเกี่ยวในกิจการภายในมากขึ้น ตัวอย่างเช่นกรณีที่มีขบวนการได้ขยายสาขาของ ตนขึ้นไปในเมืองเชียงใหม่และมีปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ เนื่องจาก หนานชัยและน้อยสัญญาชาวเชียงใหม่ซึ่งเข้ารับราชการในวันอาทิตย์เพื่อเข้าโบสถ์ตาม ความเชื่อในศาสนาของตน ซึ่งกรณีดังกล่าวพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ได้สั่งประหารชีวิตเนื่องจาก ถือว่าขัดคำสั่งของพระองค์ (เดเนียด แมคกิลวารี, 2544, หน้า 128 – 130) ภายหลังกษัตริย์ได้ ทำหนังสือกราบทูลเหตุการณ์ดังกล่าวต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในเวลาต่อมา กรุงเทพฯ ได้มีหนังสือไปยังเจ้าเมืองต่างๆ ในหัวเมืองลาวล้านนา ห้ามมิให้กีดกันการนับถือศาสนาและห้ามมิให้เกณฑ์แรงงานผู้เข้ารับราชการในวันอาทิตย์ การกระทำ ดังกล่าวนับได้ว่าเป็นการแทรกแซงการปกครองในหัวเมืองลาวล้านนาในระดับหนึ่ง แต่เนื่องจาก ปัญหาทางด้านคมนาคมทำให้กรุงเทพฯ ไม่สามารถมีอำนาจเหนือหัวเมืองลาวล้านนาได้อย่าง แท้จริง

อย่างไรก็ตาม ความพยายามมีอำนาจเหนือหัวเมืองลาวล้านนายังคงมีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออังกฤษทำสงครามรบชนะจีนใน พ.ศ. 2382 – 2385 เข้าครอบครองปีนัง พ.ศ. 2369 และพื้นที่พม่าตอนใต้ พ.ศ. 2368 ทำให้กรุงเทพฯ เพิ่มความเอาใจใส่ในพื้นที่และดินแดนที่เป็นประเทศราชมากขึ้น ใน พ.ศ. 2390 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีสารตราแต่งตั้งผู้ปกครองล้านนาให้มีฐานะเพิ่มขึ้น ดังข้อความในสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองลำปาง ความว่า

“...จึงทรงพระราชดำริว่า เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ประเทศราช เขตแดน บ้านเมืองกว้างขวางพริกพร้อมไปด้วยเจ้านายญาติวงศ์ บุตรหลานแสนท้าว พญาลาว ทแกลั่วทหารทั้งไพร่บ้านพลเมืองก็มีเป็นอันมาก...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพญาอุปราชเป็นพญาวิเชียรประการ พญาเชียงใหม่ นายภิมภิสาร เปนพญาอุปราช ช่วยกันรักษาบ้านเมืองขอบขันฑสีมา ปกครองญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาวเก่าใหม่...และเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูนทั้งเมือง เชียงรายที่ตั้งใหม่นั้นด้วย...” (พห. ร.3 จ.ศ.1209 เลขที่ 17)

เป็นไปได้ว่าการเลื่อนตำแหน่งให้กับเจ้าประเทศราชล้านนาในครั้งนี้ อาจเป็นการผูกใจเจ้านายและบุตรหลานให้มีความภักดีกับกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้นท่ามกลางสถานการณ์การคุกคามจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก

ต่อมาในพ.ศ. 2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยกทัพขึ้นไปตีเชียงตุง กล่าวได้ว่านับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ศึกครั้งนี้อาจเป็นครั้งแรกที่กองทัพจากสยามได้เดินทางผ่านเมืองต่างๆ ในดินแดนล้านนารวมทั้งตอนบนของล้านช้าง และได้เรียนรู้ความเป็น “ลาว” จากประสบการณ์ตรงมากยิ่งขึ้น เอกสารต่างๆ ที่สื่อสารกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิททำให้เข้าใจถึงทัศนคติของชนชั้นนำของกรุงเทพฯ มีต่อกลุ่มคนลาวได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างคำกราบบังคมทูลที่ว่า

“...พวกลาวเมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนเมืองน่าน เมืองแพร่ เหล่านี้ ติดแต่ทำมาหากินสบายอยู่แล้วก็เป็นสุข ไม่พอใจจะคิดทำศึกสงคราม แม้ได้ครอบครองเมืองอื่นๆ มาเป็นทาสเชลยของเจ้า

เมืองอุปราชาราชวงศ์เป็นแพนกัน จะมีความดีใจอยู่ ถ้าจะเอาครอบครัวมาใส่ บ้านเมืองส่วนกลางให้รุ่งเรืองนั้น ไม่มีความยินดีหามีได้...”

“...พวกหัวเมืองลาวประเทศราชยกล่องหน้าขึ้นไปก่อนนั้น เดินทางวันหนึ่งเดินแต่ 2 ชั่วโมงบ้าง 3 ชั่วโมงบ้าง...พวกลาวนายหนึ่งคุมไพร่ร้อยสองร้อยก็จริงแต่ทว่าชี้ลาดนักร ได้ยินเสียงปืนหนาไม่ได้หลีกเลียงหลบหลือมไปครั้นพวกไทยหลวมตัวเข้าไป พวกลาวก็ไม่ช่วย...”

“...ด้วยนิไสยสันดานลาวมีอยู่ 3 อย่าง เปนแต่อยากได้ของเขา ไม่อยากเสียของให้แก่ใคร กับเกียจคร้านเท่านั้น เหมือนกันตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ตลอดไปทุกบ้านทุกเมืองไม่เหมือนชาติภาษาอื่นๆ ที่จะต่ำช้าเหมือนภาษาลาวไม่มี ไม่รักชาติรักสกุล ถ้าใครมีเงินสักสองซั่งสามซั่งขอบุตรเจ้าเมืองอุปราชาราชวงศ์เปนภรรยาก็ได้ ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดี ไม่ถือว่าเงินว่าไทย เอาแต่มีเงิน ถ้าใครได้บุตรเจ้าเปนภรรยาแล้วก็ยกย่องคนนั้นขึ้นเปนเจ้าด้วย ลาวไม่มีสติปัญญาตริตรองระวังหลังหามีได้...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, 2459, หน้า 106 – 114)

คำกราบทูลดังกล่าวแสดงถึงทัศนคติในแง่ลบที่มีต่อคนลาวในด้านความเกียจคร้านและความชี้ลาด โดยเฉพาะเรื่องการขึ้นเป็น “เจ้า” ที่ดูเหมือนชนชั้นนำของสยามมีความรังเกียจอย่างมาก เนื่องจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสำนึกทางประวัติศาสตร์ในความเป็นราชวงศ์จักรีที่ยิ่งใหญ่ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2531, หน้า 120) เห็นได้จากประกาศในพ.ศ. 2407 ซึ่งห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่า “เจ้า” เนื่องจากตำแหน่งทั้ง 2 นี้ไม่มีสิทธิพิเศษที่ต่างจากไพร่แต่อย่างใด เพียงแต่ไม่โดนสักข้อมือเท่านั้นจึงไม่ควรถือเป็น “เจ้า” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, หน้า 412) ดังนั้นการที่บรรดาเจ้านาย “หัวเมืองลาว” สมรสกับสามัญชนและยกฐานะขึ้นเป็นเจ้านั้น จึงเป็นเรื่องที่ได้รับการดูถูกอย่างมากจากชนชั้นนำสยาม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชนชั้นนำสยามมีทัศนคติรังเกียจความเป็นลาว แต่เมื่อชาติตะวันตกเริ่มเข้ามาติดต่อหัวเมืองต่างๆ ของสยาม โดยเริ่มทำสงครามและยึดครองบางส่วนของรัฐเพื่อนบ้านของสยาม⁷ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวอ้างถึงพระราช

⁷ เช่น ในพ.ศ. 2369 พม่าแพ้สงครามกับอังกฤษครั้งที่ 1 พ.ศ. 2382 – 2385 อังกฤษรบชนะในสงครามฝิ่นกับจีน

อำนาจของพระองค์ในการเป็นผู้ปกครองเหนือดินแดนต่างๆ ดังปรากฏในพระราชสาสน์ที่ทรงมีไปถึงผู้นำประเทศต่างๆ เช่น ในพ.ศ. 2398 พระองค์ทรงมีพระราชสาสน์ถึงสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย ทรงกล่าวถึงพระราชอาณาเขตสยามว่าประกอบไปด้วย “...ฝ่ายสยามเหนือได้ แลแผ่นดินต่างๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้ในที่นั้นๆ บางแห่ง แลเป็นที่อยู่ของชนชาวต่างประเทศมีเทศภาษาต่างๆ หลายอย่าง คือ ลาวเฉียง ลาวขาว แลกำพูชา มาลายู กระเหรี่ยงแลอื่นๆ ในทิศต่างๆ โดยรอบขอบขอบขัณฑสีมาอาณาสยาม...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505, หน้า 3)

ต่อมาใน พ.ศ. 2403 พระราชสาสน์ตอบรับบรรณาการจากประธานาธิบดีอเมริกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงพระราชอาณาเขตของพระองค์ไว้ว่าประกอบด้วย “...ลาวโยนลาวเฉียงในทิศพายัพแลอุดร ลาวขาวแต่ทิศอีสานจนบูรพา กัมพูชา เขมรแต่บูรพาจนภาคเนย์ เมืองมลายูเป็นอันมาก แต่ทิศทักษิณจนจรด แลบ้านเมืองกระเหรี่ยงบางเหล่า แต่ทิศประจิมจนพายัพแลเข้าของแลชาติต่างๆ อื่นๆ อีกเป็นอันมาก...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (พระราชสาสน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศอเมริกาและประเทศฝรั่งเศส, 2510, หน้า 13) พระราชสาสน์ดังกล่าวเป็นการประกาศเขตแดนของสยามว่าครอบครองพื้นที่ส่วนใดบ้าง โดยเฉพาะกลุ่มประเทศราช “ลาว” มีการแยกออกหลายกลุ่มโดยใช้ตำแหน่งที่ตั้ง ถิ่นที่อยู่และกำหนดทิศต่อท้ายชื่อโดยใช้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ซึ่งได้แก่ ลาวโยน ลาวเฉียงและลาวขาว คำว่า “ลาวโยน” และ “ลาวเฉียง” ถูกใช้คู่กันในความหมายของพื้นที่ทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ โดยแยกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่ม “ลาวโยน” ได้แก่เมือง เชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองลำปางที่อยู่ในทิศพายัพหรือทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ในขณะที่กลุ่มที่สอง “ลาวเฉียง” หมายถึงพื้นที่เมืองเชียงราย เมืองแพร่และเมืองน่าน ที่ตั้งอยู่ทางทิศอุดรหรือทิศเหนือของกรุงเทพฯ และ “ลาวขาว” หมายถึงลาวที่อยู่ใกล้เวียดนามเพราะสยามเรียกเวียดนามว่า “ขาว” หรือ “แกว” (เดือนใจ ไชยศิลป์, 2536, หน้า 38) ตลอดจนลาวในเขตล้านช้างที่อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ หัวเมืองลาวฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและพื้นที่ที่เคยเรียกว่าเขมรป่าดงนั่นเอง น่าสังเกตว่าการตั้งชื่อเมืองตามกลุ่มชาติพันธุ์ในระยะนี้สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามยังคงถือคติราชาธิราชในการตั้งตนเป็นศูนย์กลางอำนาจเหนือหัวเมืองลาวล้านนาและล้านช้าง โดยยอมรับว่ากลุ่มชนใดก็สามารถอยู่ได้ปกครองได้ทราบเท่าที่ยอมรับฐานะที่เหนือกว่าของกษัตริย์สยาม

ในบันทึกของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ (Pallegoix) ซึ่งเข้ามาในสยาม พ.ศ. 2397 ได้กล่าวถึงเมืองขึ้นของสยามโดยเรียกคนที่อยู่ในล้านนาและล้านช้างว่า “ลาว” โดยไม่ได้จำแนกกลุ่มว่าเป็นลาวเฉียงหรือลาวขาวแต่คงใช้วิธีแบ่งอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นลาวพุงดำ ลาวพุงขาวด้วยการสักขา

(มงเซญูเออร์ ปาลเลกัวซ์, 2506, หน้า 29 – 32) เป็นไปได้ว่าทัศนะในการจำแนกพวกลาวว่าเป็นลาวเฉียง ลาวขาว ลาวโยนอาจเป็นเพียงทัศนะของชนชั้นนำที่ตระหนักถึงความสำคัญของหัวเมืองลาวแต่ละแห่งมากขึ้น ในการรับรู้ระดับราษฎรอาจไม่ทราบถึงความจำเป็นที่จะต้องจำแนกกลุ่มคนลาวอย่างละเอียด หรือมองไม่เห็นว่ามี ความสำคัญอย่างไรที่จะต้องจำแนกกลุ่มคนลาวเหล่านั้น

ความสับสนในการระบุกลุ่มคน “ลาว” ในช่วงเวลานี้ของสยามคงมีมากพอสมควร ในอักขรวิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2416 ให้นิยามคำว่า “ลาว” ไว้ว่า

“ลาว เป็นชื่อคนภาษาหนึ่ง, อยู่ข้างฝ่ายเมืองเหนือ มีเมืองเชียงใหม่เป็นต้นนั้น ลาวพุงดำ...คือพวกลาวที่สักตัวทอ้งดำ, ดูเช่นเอากังเกงดำเข้าใส่ไว้ นั้น ลาวพวน...คือพวกลาวที่อยู่เมืองพวนเหนือเมืองเวียงจันทน์ไปพวกพุงดำบ้างขาบบ้าง ลาวเวียงจันทน์...คือพวกลาวชาวเมืองเวียงจันทน์, ที่บูรณเรียกเมืองศรีสัตนาคนหุตนั้น” (แดน บีช บรัดเลย์, 2514, หน้า 658)

ซึ่งการแบ่งกลุ่มคนลาวในอักขรวิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์นี้ เป็นการแบ่งตามการรับรู้เดิม คือใช้วัฒนธรรมการสักร่างกายหรือเมืองที่อยู่เป็นตัวแบ่ง คำว่า “ลาวเฉียง” และ “ลาวขาว” ที่ปรากฏในพระราชสาสน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงอาจเป็นเพียงการรับรู้ของชนชั้นนำเท่านั้น

7.2 กลุ่มลาวล้านช้าง

ในกรณีของลาวล้านช้างและลาวหัวเมืองอีสาน หลังจากเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์กรุงเทพฯ จึงส่งขุนนางลงพื้นที่เพื่อควบคุมการปกครองและเรียกเก็บผลประโยชน์มากขึ้น นโยบายของสยามที่มีต่อหัวเมืองลาวล้านช้างในช่วงเวลานี้คือการควบคุมกำลังคนด้วยการสักเลิก เช่นเดียวกับส่วนกลางเพื่อประโยชน์ในการเรียกเกณฑ์แรงงานและส่วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ เริ่มเรียกร้องต่อผู้ปกครองท้องถิ่นมากขึ้นดังร่างพระบรมราชโองการ พ.ศ. 2397 มีสาระสำคัญได้แก่ หนึ่ง การเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นที่ดีต้องปกครองอย่างยุติธรรม ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม บำรุงพลเมือง บำรุงศาสนา สอง ต้องช่วยกันรักษาเขตแดน รักษาบ้านเมืองอย่าประมาท ต้องเตรียมพร้อมกับสงครามหาอาวุธให้พร้อม บำรุงทหารและส่งคนออกลาดตระเวน สาม ดูแลเรื่องส่วย เกณฑ์คนออกหาส่วย สี่ ต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ถวายสัตย์ปีละ 2 ครั้ง และ ห้า ต้องดูแลเรื่องฝิ่นให้มีเฉพาะ

ชาวจีนเท่านั้นที่ซื้อ ขายและสูบฝิ่นได้ (พช. ร.4 จ.ศ.1216 เลขที่ 33) เมื่อเปรียบเทียบพันธะของ ลาวล้านช้างที่มีต่อกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเพียง หนึ่ง ให้เจ้านาย ฟื้นฟูเมืองดูแลการส่งส่วยมิให้ค้างค้ำ และ สอง กวดขันให้พลเมืองในสังกัดทำไร่ไถนาเพื่อเป็นเสปียง มาเลี้ยงไพร่พลและให้ทำบุญทำทานเป็นกำลังให้ราชการต่อไป (อุศนา นาศรีเคน, 2548, หน้า 94)

ในการปกครองหัวเมืองลาวทั้ง 3 กลุ่มในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ มี มาตรการเข้มงวดกับลาวล้านช้างและลาวอีสานมากกว่าลาวล้านนา สังเกตได้จากการส่งเครื่อง ราชบรรณาการของหัวเมืองอีสานกำหนดให้ส่งทุกปี ในขณะที่หัวเมืองลาวล้านนากำหนดให้ส่ง เครื่องราชบรรณาการทุกสามปี (พช. ร.4 จ.ศ.1222 เลขที่ 307) อีกทั้งมีหลักฐานจากการเรียกเก็บ ผลประโยชน์จากหัวเมืองลาวอีสานโดยการสั๊กแลกเป็นระยะตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย พ.ศ. 2353 และ พ.ศ. 2367 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2372 พ.ศ. 2389 และพ.ศ. 2392 รวมทั้งมีการเรียกเก็บส่วยเป็นตัวเงินกับคนลาวอีสานและลาว ล้านช้าง เช่นใน พ.ศ. 2370 มีเมืองจำนวน 6 เมืองที่ต้องจ่ายส่วยเป็นตัวเงินในอัตรา 7 บาทต่อคน ได้แก่ เมืองจำปาศักดิ์ เมืองคำทองน้อย เมืองคำทองใหญ่ เมืองโขง เมืองโขงเจียมและเมืองสะพาด ในขณะที่ส่วยสิ่งของเช่นผลแร่ เริ่มมีการเรียกเก็บใน พ.ศ. 2378 พบว่ามีผลแร่กว่า 26.6 ตันถูกส่ง ให้กรุงเทพฯ จาก 11 หัวเมืองได้แก่ เมืองสังขะ เมืองศรีสะเกษ เมืองขุขันธ์ เมืองสุรินทร์ เมือง กาฬสินธุ์ เมืองยโสธร เมืองขอนแก่น เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เมืองมุกดาหารและเมืองเขมรัฐ (วิระพงศ ัยศบุญเรือง, 2546, หน้า 63 – 66) ในขณะที่หัวเมืองลาวล้านนาในช่วงเวลาเดียวกันนี้ กรุงเทพฯ ไม่เคยมีการเรียกสั๊กแลกและเรียกส่วยในลักษณะเช่นนี้มาก่อน

ในกรณีของคนลาวที่เข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน มีเอกสารที่แสดงถึงทัศนคติของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเชิงดูถูกปรากฎในประกาศ พ.ศ. 2408 ห้ามมิให้เล่นแคว ลาว ด้วยเหตุผลที่ว่า

“...เมืองไทยเป็นที่ประชุมชาวต่างประเทศต่างภาษาใกล้ไกลมากด้วยกันมา นานแล้ว การเล่นพ่อนรำขั้บร้องของภาษาอย่างต่างๆ เคยมีปะปนเป็นที่ดูเล่นฟัง เล่นต่างๆ สำราญเป็นเกียรติยศบ้านเมืองก็ดีอยู่ แต่ถ้าของเหล่านั้นคงอยู่ตาม เพศตามภาษาของคนนั้นก็สมควร หรือไทยจะเอามาเล่นได้บ้างก็เป็นดีอยู่ว่า...แต่ จะเอามาเล่นเป็นพื้นไม่ควร...ก็การบัดนี้เห็นแปลกไปนัก ชาวไทยทั้งปวงละทิ้ง การเล่นสำหรับเมืองตัว...พากันเล่นลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบลทั้งผู้ชาย ผู้หญิง...การที่เป็นอย่างนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่สู้งามไม่สู้ควรที่การเล่นอย่าง ลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไทยลาวแคนเป็นข้าของไทยๆ ไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอา

อย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่สมควร...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, หน้า 437)

จากประกาศดังกล่าวแสดงถึงความดูหมิ่นความเป็นลาวในด้านฐานะทาง
การเมืองและวัฒนธรรมที่ต่ำกว่าโดยมองว่าลาวเป็นข้าของสยาม ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุการณ์กบฏ
เจ้าอนุวงศ์ที่เกิดขึ้นในรัชกาลก่อนหน้าทำให้กรุงเทพฯ มีความรู้สึกเคียดแค้นชิงชังและดูหมิ่นลาว
ล้านช้างอย่างมาก

ทั้งนี้การแฉ่ลาวเป็นที่นิยมมากในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โดย กำพล จำปาพันธ์ (2552, หน้า 133 – 135) อธิบายว่าเนื้อหาของเพลงลาวแคน
(ภายหลังดัดแปลงเป็นเพลงลาวแพน) เล่าเรื่องความทุกข์ยากของไพร่ลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาใน
สยามตั้งครวญกบฏเจ้าอนุวงศ์และวิพากษ์ความไม่ยุติธรรมที่ได้รับการปฏิบัติจากชนชั้นนำสยาม
แต่เนื่องจากเพลงดังกล่าวมีทำนองไพเราะชวนฟังและเนื้อหาตอนสุดท้ายกล่าวโทษเจ้าอนุวงศ์ทำ
ให้เป็นที่ชื่นชมกันในหมู่ชนชั้นนำสยาม ดังนั้นทีกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งกล่าวถึง
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงโปรดการแคน ฟ้อนและแฉ่ได้ชำนาญานาญ ถ้าไม่ได้
เห็นพระองค์แล้วก็สำคัญว่าลาว (กรมศิลปากร, 2506, หน้า 676) สอดคล้องกับบันทึกของหมอบ
รัดเลย์ ที่กล่าวถึงความสามารถของพระองค์ในการเป่าแคน ตั้งแต่ดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศ
รังสรรค์ (โสมทัต เทเวศร์, 2513, หน้า 202) แต่การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ฝึกใฝ่ในศิลปะ ดนตรีและการแสดงลาวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรด
เท่าใดนัก⁸

⁸ เห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบวรราชปักษ์ แสดงทัศนะของพระองค์ที่มีต่อคนลาวว่า “...เดือนนี้ก็เป็นเดือนบุญ ไร่นาเลิกแล้ว
เป็นที่ลาวเขาเล่นสนุก พอลงบ่าวไพร่เป็นลาวมากอย่าพลอยสนุกไปด้วย คิดการหาข้างเผือกมาใส่บ้านใส่
เมืองดีกว่า” พอลง หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปักษ์ เนื่องจากพระองค์เป็น
พระโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีซึ่งเป็นเชื้อสายลาวเวียงจันทน์
และมีบริวารเป็นลาวเวียงจันทน์จำนวนมาก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบริวารเป็นชาวลาวจำนวนมากเช่นกัน และสนิทสนมกับ
พวกลาวมากจนสร้างวังสีทาในเมืองสระบุรีเพื่อใช้เป็นที่แปรพระราชฐานโดยเสด็จไปทุกปี ทั้งนี้เมืองสระบุรีเป็น
เมืองที่มีชาวลาวอาศัยอยู่มากและปะปนกันอยู่หลายกลุ่ม เนื่องจากตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เมื่อทำสงคราม
กวาดต้อนลาวเข้ามาครั้งใดมักจะนำมาพักไว้ที่เมืองสระบุรีก่อนที่จะส่งไปยังเมืองอื่นๆ จึงทำให้เกิดชุมชนชาว

สรุป คำว่า “ลาว” มีความหมายถึงคนและมีความหมายในเชิงยกย่องว่าเป็นผู้มีอำนาจ โดยภาษาลาวในปัจจุบันยังคงเป็นสรรพนามที่ใช้เรียกบุรุษที่สามด้วยความรักใคร่นับถือ การรับรู้เกี่ยวกับคำว่า “ลาว” ในสังคมไทยไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มต้นเมื่อใด แต่หลักฐานในสมัยสุโขทัย ผู้คนที่ได้รับการเรียกว่า “ลาว” น่าจะหมายถึงอาณาจักรที่อยู่เหนือสุโขทัยขึ้นไป ซึ่งก็หมายถึงลาวล้านนา ในขณะที่คนที่อยู่บริเวณล้านช้างซึ่งได้แก่กลุ่มแม่น้ำโขงและกลุ่มแม่น้ำอุยยังไม่ได้ถูกเรียกว่า “ลาว” และทัศนคติของชาวสุโขทัยที่มีต่อกลุ่มลาวล้านนาเป็นการรับรู้ว่าเป็นคนอีกพวกหนึ่งซึ่งมีฐานะทางการเมืองเท่าเทียมกัน

ในสมัยอยุธยาคำว่า “ลาว” ใช้เรียกกลุ่มคน 2 กลุ่มคือกลุ่มที่อาศัยอยู่เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไป และกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ทัศนคติของผู้คนในสมัยอยุธยาซึ่งมีต่อกลุ่มลาวล้านนาคือรับรู้ว่าเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งที่แยกต่างหากออกไปจากตน และแสดงการดูหมิ่นเกลียดชังอันเนื่องมาจากสงครามแย่งชิงอาณาจักรสุโขทัยที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง ในขณะที่ลาวล้านช้างความสัมพันธ์กับอยุธยาเป็นไปด้วยดี โดยระยะนี้ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณอีสานตอนล่างยังไม่ได้ถูกเรียกว่า “ลาว” แต่มีชื่อเรียกที่ต่างออกไปคือ “เขมรป่าดง”

ในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงเวลาที่สยามต้องต่อสู้ขับไล่พม่าออกไปจากพื้นที่และสถาปนาศูนย์กลางอำนาจรัฐขึ้นใหม่ รวมทั้งขยายอาณาเขตเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักร จากการที่สยามเรียนรู้ว่าพม่าใช้ล้านนาเป็นฐานในการระดมกำลังและเสบียงอาหารในการเข้าโจมตีอยุธยา ชนชั้นนำของสยามจึงเปลี่ยนท่าทีใหม่ในการช่วยเหลือล้านนาขับไล่พม่า และแต่งตั้งเจ้าเมืองล้านนาเป็นเจ้าประเทศราชเพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านในการสืบข่าวและป้องกันศึกจากพม่า ในขณะที่ล้านช้างซึ่งมีการแยกออกเป็น 3 อาณาจักร สยามได้ใช้กำลังเข้าปราบปรามและจัดให้อยู่ภายใต้ระบบประเทศราชของสยามเช่นกัน สงครามที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนลาวล้านช้างแต่ครั้งจะมีการกวาดต้อนผู้คนลงมาเป็นกำลังในสยาม ทั้งที่อยู่ในบริเวณภาคกลางของสยามและในภูมิภาคที่เรียกรวมๆ ว่าหัวเมืองตะวันออก เมืองจำนวนมากเกิดขึ้นจากการอพยพกวาดต้อนครัวลาวล้านช้างเข้ามาในช่วงเวลานี้ เอกสารของสยามมักบันทึกถึงกลุ่มคนเหล่านี้โดยแยกกลุ่มคนลาวอย่างง่าย ๆ ว่ากลุ่มลาวล้านนาเป็น “ลาวพุงดำ” และลาวล้านช้างเป็นกลุ่ม “ลาวพุงขาว” หรือเรียกรวมๆ ว่า “ครัวลาว”

ในระยะแรกความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองลาวต่างๆ เป็นไปด้วยดีเนื่องจากการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติในราชสำนัก แต่เมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว ทศนคติและการรับรู้ที่มีต่อกลุ่มคนลาวเหล่านี้เริ่มเปลี่ยนไปและแสดงถึงความดูถูกดูหมิ่นในความเป็น “ลาว” อย่างเด่นชัด จนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการขยายอำนาจจากชาติตะวันตกทำให้ท่าทีของสยามจึงเริ่มเปลี่ยนไปจากการที่ปล่อยให้ประเทศราชลาวเหล่านั้นปกครองตนเองอย่างอิสระเป็นการปกครองอย่างรัดกุมมากขึ้น เห็นได้จากการจำแนกกลุ่มคนลาวอย่างละเอียด อย่างไรก็ตามทศนคติที่ดูถูกความเป็น “ลาว” ว่ามีฐานะทางการเมืองต่ำต้อยกว่ายังคงปรากฏอยู่